

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:

<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Fabrik og Bolig

Det industrielle miljø i Danmark

1 · 1981

INDHOLD

Forsiden: M/F Korsør

Arbejdermuseum i København <i>Hannelene Toft Jensen</i>	s. 3
Nordisk Films Kompagnis industrifilm fra årene 1916–18 <i>Finn Lækkegaard</i>	s. 17
Aalborgs første elværk <i>Søren Frederiksen</i>	s. 26
C. M. Hess' Jernstøberi og Fabrikker i Vejle <i>Ole Degn</i>	s. 37
M/F Korsør – s/s Bjørn <i>Jørgen Sestoft</i>	s. 44
Strandmøllebroen	s. 47
Undersøgelser	s. 48
Bogtilbud	s. 51
Medarbejdere	s. 51
Danmarks Flyvemuseum	s. 52

REDAKTION

Redaktør (ansvh.): Anders V. Kaare Frederiksen, Smallegade 34, 1. th., 2000 Kbh. F. I redaktionen desuden: Ole hyldtoft, Jacob B. Jensen, Jørgen Sestoft og Poul Strømstad.

Fabrik og Bolig udkommer to gange om året og kan bestilles ved henvendelse til redaktøren. Abonnement for 1981 (to numre) kr. 45,-, løssalgspris kr. 25,-. Kontingentet for medlemskab af *Selskabet til bevaring af industrimiljøer* for 1981 kr. 80,- er incl. et abonnement på *Fabrik og Bolig*.

Tryk: Frederiksberg Bogtrykkeri
ISSN 0106-3324

Arbejdermuseum i København

af Hannelene Toft Jensen

I takt med den omfattende sanering af Nørrebro blev det for mange klart, at Nørrebro i løbet af få år ikke vil være den bydel, den har været før. Befolkningens sociale sammensætning vil være en anden, og bydelens egenart vil være en historisk foreteelse. Dette fik en gruppe nørrebroere til at sætte sig sammen for at overveje, hvordan man på den ene eller anden måde kunne fastholde et billede af det københavnske arbejdsmiljø, som Nørrebro har været karakteristisk for. Man mente, at dette f.eks. kunne lade sig gøre ved at oprette et arbejdermuseum, hvor man i en opgang kunne vise lejligheder, møbleret fra forskellige perioder, og hvor man havde pensionister fra kvarteret til at vise rundt og fortælle.

Nået til dette punkt i overvejelserne henvendte man sig i første omgang til Københavns bystyre. I 1978 blev det fra kommunens side tilkendegivet, at gruppen burde arbejde videre med tanken, hvorfor man rettede yderligere henvendelser til Nationalmuseet, Bymuseet og det Almennyttige Saneringsselskab dels for at få sagkyndig bistand og dels for nemmere at kunne arbejde frem imod officiel støtte.

Med denne brede opbakning bag ideen, besluttede man at etablere sig som en egentlig styringsgruppe. Styringsgruppen fik støtte af Kulturministeriet og Statens Museumsnævn sådan at man fik godkendt et kommissorium, og således at man kunne søge statsligt uddelte midler til at aflønne en videnskabelig medarbejder.

Da det viste sig, at man på LOs Landsskole var igang med et lignende projekt, indledtes der i foråret 1980 på LOs initiativ et samarbejde. LO gik samtidig selv ind i arbejdet i styringsgruppen.

Gruppen omkring oprettelsen af et arbejdermuseum i København består i dag af repræsentanter for Nationalmuseets 3. afd., Bymuseet, LO, Københavns Universitet, -Institut for Økonomisk Historie, den oprindelige Nørrebrogruppe og LOs Landsskole. Gruppen har en historiker ansat.

Formålsparagraffen for museet lyder: Arbejdermuseets opgave er at indsamle, bevare og udstille genstande og andre former for dokumentation, der kan belyse arbejderklassens liv og virke under industrialismen. Med en bredt anlagt forskning som grundlag skal museet indsamle genstande og oplysninger, som ved udstillinger, publikationer eller andre former for formidling kan vise arbejderens boligforhold, dagligliv, arbejdsforhold, levevilkår og andre sider af arbejderklassens tilværelse, således at der skabes et alsidigt og dækkende billede af arbejderens forhold i industrialismens tidsalder. Museet placeres i bygningsmæssige rammer, der bedst muligt tilgodeser dette formål.

Situationen

Der har såvel på det forskningsmæssige område som i museal sammenhæng været få tilløb til at behandle byarbejdernes hverdag. Andre store erhvervsgrupper som bønderne og fiskerne er velrepræsenterede både i en forskningsmæssig sammenhæng og på museerne, såvel på Nationalmuseet, de store specialmuseer som på landets mange lokale kulturhistoriske museer, men arbejderklassen, der mere end nogen anden gruppe i samfundet har været med til at præge de sidste 150 års udvikling, er kun sjældent og i så fald sporadisk blevet behandlet af de danske museer.

Der er mange grunde til, at byarbejdernes dagligdag endnu ikke har opnået en naturlig plads i forskningen og på museerne. I den historiske forskning har det gennem længere perioder været godtaget, at et emne, hvis område omfattede målelige og kvantificerbare størrelser, var mere videnskabeligt korrekt at beskæftige sig med end et emneområde, der krævede bredere beskrivelser og vurderinger. Det har i denne sammenhæng været vanskeligt at tage fat på arbejderklassens dagligliv.

Museumsmæssigt volder indsamlingen af arbejderklassens boliggenstande kvaler. Arbejderklassen har rige traditioner for at lave tingene selv, og lavede man dem ikke selv, købte man i mange tilfælde

tingene brugt, og det var i så fald ofte genstande, der stammede fra andre samfundslag. Disse forhold gør det vanskeligt at typebestemme genstande som netop værende ting, der specifikt hører til arbejderklassen. Desuden er arbejderklassens genstande ofte karakteriseret ved at være overvejende brugsværdiorienterede med ringe indhold af bytteværdi, arbejderklassens ting bliver med andre ord brugt og slidt op, mens borgerskabets ting også efter brug har så stort værdiindhold, at de bliver gemt.

Som en følge af de voldsomme samfundsforandringer i de senere år har brede befolkningsgrupper fået et forstærket behov for en historisk identitet, for en viden om de foregående generationers levevis og en forståelse for deres måde at anskue tilværelsen på. Samtidig truer den samme udvikling med at udslette store dele af det fysiske miljø, fabrikker, boliger og småbutikker, som datidens arbejdere levede i, og som fortsat giver industrilanden byer deres hovedpræg.

Mens der tidligere i den brede offentlighed, og måske specielt hos arbejderklassens egne faglige og politiske repræsentanter, har været en tilbageholdenhed over for en beskrivelse af de forhold, som tidligere tiders arbejdere levede under, disse har været betragtet som en skamplet, der ikke burde genopvækkes i erindringen, er der nu ved at være en omvurdering på vej, hvor man mere lægger vægt på styrken og sejheden i den kamp, der blev ført »trods alt«. Denne begyndende omvurdering, er ikke alene en omvurdering på det nationale plan. tilsvarende strømninger findes i de andre skandinaviske lande og i det øvrige Europa.

Som et udtryk for denne øgede interesse kan nævnes Ironbridge Gorge Museum i England, hvor man inden for et naturbegrænset område forsøger at bevare store dele af de dér eksisterende ældre industri anlæg og arbejderboliger samtidig med, at man opbygger en museumsfunktion, der er nært knyttet til det omliggende nutids samfund. Der kan nævnes Økomuseet i le Creusot i Frankrig, hvor man opererer med en helt ny museumstanke, nemlig at et museum er en forlængelse af det eksisterende samfund, og at det derfor må være de eksisterende lokalsamfund, der selv definerer og tildels selv udarbejder de udstillinger, der skal være. Som eksempel på et mere traditionelt museum kan nævnes Rüsselheim bymuseum. Rüsselheims vækst har i industriel tid været betinget af Opel-fabrikkerne, hvilket på bymuseet anskueliggør-

res ved en kraftig museumsaktivitet omkring arbejderlevestandard, arbejdsomstændigheder etc.

På nordisk plan har denne interesse givet sig udslag i adskillige udstillinger om arbejderklassens levestandard og kamp. Også i Danmark er dette emneområde taget op i stadig større omfang såvel inden for forskning som undervisning. Blandt større initiativer kan nævnes Det humanistiske Forskningsråds store projekt om Industrialismens bygninger og boliger, hvor der bl.a. i samarbejde med Nationalmuseet og de kulturhistoriske lokalmuseer er gennemført en noget nær landsdækkende registrering af ældre danske fabrikker. En videreførelse af dette initiativ foregår bl.a. i projekterne om Danske Fabriksboliger og om Arbejdererindringer 1900–1950 ved Institut for Økonomisk Historie, Københavns Universitet. Ligeledes har Nationalmuseet i sommeren 1980 gennem Brede-udstillingen 'Mennesket og Maskinen' illustreret den danske industriarbejders vilkår gennem de seneste 150 år.

Hvorfor et arbejdermuseum i København?

København er ikke blot Danmarks hovedstad og største by, den er også og har fra periodens begyndelse været landets største industriby. Omkring halvdelen af Danmarks industriarbejdere har under hele industrialiseringen haft København som bopæl. Mens det i det øvrige Skandinavien er sådan, at de store industrianlæg er blevet placeret ved de lokale råstofforekomster som træ, jern etc. er dette kun tilfældet få steder i Danmark, og hovedstaden trak på et tidligt tidspunkt store dele af industrianlæggene til sig bl.a. p.g.a. de allerede her forekommende servicefunktioner som banker, havneanlæg og centraladministration etc., og således store dele af den del af befolkningen på landet, der endte med at blive industriarbejdere.

På denne baggrund forekommer det naturligt at placere arbejdermuseet i København og at lade de københavnske arbejdere repræsentere den faste stok i museets udstillinger.

Hermed være ikke sagt, at museet skal indskrænke sig til kun at beskæftige sig med københavnske byarbejders vilkår. Sigtet bør være, at kunne illustrere og være behjælpelig med udforskningen af mange andre arbejdergruppers historiske vilkår som f.eks. cementarbejderne, tørvearbejdet under krigene etc.

Fru Antonia Geerthsen, Kjeldsgårdsvej 28, Valby igang med syning ved spisebordet. I en lille lejlighed var spisebordet det mest centrale møbel, og mange af dagens gøremål foregik her. Det lille, fine arrangement med de 4 stole har mest været pynt. Billedet er fra 1911. Lejligheden har indlagt elektrisk lys, petroleumslampen over bordet er lavet om til elektricitet. Foto: Københavns Bymuseum

I København er det brokvartererne, Nørrebro og Vesterbro, der er de klassiske arbejderkvarterer. Disse kvarterer, der blev lagt som en ring udenom den gamle bydel, bebyggedes i perioden fra 1850 fra begyndelsen med større, for det meste tre-værelses lejligheder, men meget hurtigt fyldtes grundene op med side- og baghuse, for det meste med små to-værelses lejligheder mange gange uden selvstændig entre og somme steder uden selvstændigt køkken. Denne bebyggelse fik med tiden et klart og ensartet arbejderpræg og stærke lokale arbejdertraditioner.

Ud fra ovennævnte vil det være naturligt at placere et kommende arbejdermuseum i et af brokvartererne, men et yderligere argument for at placere det her er, at disse kvarterer på nuværende tidspunkt undergår meget voldsomme forandringer. Et arbejdermuseum vil under disse

noget kaotiske forhold kunne bidrage til at sikre kvarterernes historiske identitet.

De bygningsmæssige rammer

Til at rumme museet skal der anskaffes en ejendom eller en karré, der repræsenterer en typisk tidsperiode i den københavnske arbejders historie. Man kan forestille sig en etageejendom med 2–3 værelser lejligheder samt tilhørende baghuse og værksteder. Det er væsentligt, at der i forbindelse med bygningskomplekset opretholdes et miljø, der kan give indtryk af forholdene, som de var, ikke mindst gælder dette gårdmiljøet, da specielt baghusene i arbejderkvartererne bortsaneres i øjeblikket. I gårdmiljøet tænkes indrettet et par arbejdende værksteder således at den baggårdsindustri, der var karakteristisk for arbejderkvartererne også illustreres.

Det vil desuden være en fordel, at kunne indrette f.eks. et ismejeri, en håndværksbutik, eks. en skomager, samt et værtshus for at kunne illustrere nærmiljøet, hvor netop de mange butikker og værtshuse kan ses som en udvidelse af det meget snævre bomiljø.

Ejendommen skal helst ligge i et kvarter, hvor så meget af det oprindelige miljø får lov til at blive stående, således at museet ikke i fremtiden skal ligge som et historisk postulat i et ellers nybygget kvarter. Det vil sige, at det på nuværende tidspunkt er næsten udelukket at finde en ejendom på Nørrebro, hvor der allerede nu er saneringsplaner eller lokalplaner på hver karré. På Vesterbro er man ikke nået så langt med saneringsplanerne endnu, hvorfor der her vil være bedre muligheder for at finde en gade eller en karré, der vil blive bevaret.

Det vil være en fordel, om museet kan knytte an til andre kulturelle og sociale aktiviteter i forbindelse med kvarterets befolkning. Inspirationen hertil kommer bl.a. fra det engelske museum, Ironbridge Gorge Museum, hvor man har gode erfaringer med at sammenkoble museumsfunktionen med et socialt engagement i den egn, hvor museet ligger, bl.a. ved at beskæftige en del unge arbejdsløse fra egnen i arbejdende værksteder og ved at fungere som udslningssted for det stedlige fængsel.

Man kan forestille sig, at museet i de værkstedsbygninger, der tænkes indrettet, opretter arbejdende værksteder, evt. værksteder, der

Gruppe I a 1-2 beboede værelser I kækkelovnsfyret lejlighed Købstadddistrikter		Brændselskort Fyringsperioden 1952-53 Talonen skal opbevares	
Navn _____ Adresse _____		Køb eller salg af brændselskort (mærker) er forbudt. - Mærkerne skal afklippes af leverandøren eller i overværelse af denne. - Ved flytning skal ubenyttede mærker tilbageleveres	
Fyringsperioden 1952-53	5 hl koks el. cinders Dette mærke bliver først gyldigt efter nærmere bekendtgørelse. <i>Handelsministeriet</i> M	Fyringsperioden 1952-53 Dette mærke bliver først gyldigt efter nærmere bekendtgørelse. <i>Handelsministeriet</i> 	
Fyringsperioden 1952-53	5 hl koks el. cinders Dette mærke bliver først gyldigt efter nærmere bekendtgørelse. <i>Handelsministeriet</i> K 2	 5 hl danske gasværkskoks Dette mærke bliver først gyldigt efter nærmere bekendtgørelse. <i>Handelsministeriet</i> D R	
Fyringsperioden 1952-53	5 hl koks el. cinders Dette mærke bliver først gyldigt efter nærmere bekendtgørelse. <i>Handelsministeriet</i> K 1	 5 hl danske gasværkskoks Dette mærke bliver først gyldigt efter nærmere bekendtgørelse. <i>Handelsministeriet</i> L	

Udenlandsk brændsel var rationeret i perioden 1940-53. Det viste brændselskort skulle række til en hel fyringssæson. Gasværkskoks havde dårligere brændværdi end de udenlandske koks. Man kunne efter 1951 vælge at udskifte hele sit forbrug med kul, det fik man det varmere af, men det var også mere besværligt.

Foto: Københavns Bymuseum.

tager næsten glemte håndværksfag op, og hvor gamle håndværkere forestår en produktion af ting, der kan sælges via museet, og at der i tilknytning til denne produktion beskæftiges unge arbejdsløse i de lovmæssige ni måneder.

En nær tilknytning til den stedlige befolkning vil for denne demon-

strere det rimelige i at anvende tidligere boliger til et boligfremmed formål, som et arbejdermuseum er.

Selve restaureringen og indretningen af bygningen vil for den væsentligste del kunne foretages for beskæftigelsesmidler.

Arbejdermuseets opgave

Museets mål er som nævnt at belyse arbejderens daglige liv og virke under industrialismen. Midlerne hertil er en udforskning af arbejdernes levevilkår, en indsamling af genstande, bohaver, erindringer etc. og endelig en formidling af den herigennem opnåede viden.

Begrænsningerne i museets målsætning er dels af erhvervsmæssig karakter og dels kronologiske. Museet skal beskæftige sig med industriarbejdere, væsentligst koncentreret omkring byarbejdere med et fast holdepunkt i de københavnske arbejdere, men med muligheder af forskningsmæssig karakter for at belyse andre slags industriarbejdere tillige. Kronologisk skal museet dække tiden fra omk. 1840, hvor den moderne industrialisering sætter ind, og op til nutiden. Det er væsentligt både for forskningen, indsamlingen og formidlingen til stadighed at føre linien frem til de seneste års udvikling. Erfaringer fra flere af de eksisterende museer har vist, at det er uheldigt med en fast og vanskeligt flytbar øvre tidsgrænse.

Forskningen

Udforskningen af industriarbejderne og deres dagligdag skal ske på tre hovedfelter, familie- og boligforhold, arbejdsforhold og det brede spektrum af faglige, politiske og intersemæssige tilknytninger.

Det er vigtigt at få viden om arbejdernes oprindelige og uddannelse, og om hvilke ændringer der er sket igennem perioden. Vi ved ikke meget om arbejdernes familieformer. Fastholdt de visse former for storfamilier, efter at en-generationsfamilien var slået igennem hos andre klasser? Hvor mange børn fik de, hvordan var deres forhold til børnene?

Der er en del forskning igang om kvindernes situation, men endnu er der ikke publiceret meget. Hvordan var arbejderkvindernes situation, var der bestemte mønstre for, hvornår de var tilknyttet arbejdsmarkedet og hvornår ikke? Også de sundhedsmæssige forhold er det væsentligt

Skudsmålsbog for tjenestepigen Hertha Christensen, født i København i 1880. I bogen skulle politiet attestere når man forlod en kommune og når man flyttede til en. Desuden skulle madmoderen skrive, at man havde gjort tjeneste hos hende. Hertha startede som 14 årig i Nexø og havde indtil hun var 19 år 14 forskellige pladser. Det var almindeligt at skifte hvert halve år.

Foto: Københavns Bymuseum.

at få draget frem, ligesom man må have en belysning af datidens sociale sikkerhedsnet, eller mangel på samme.

Det andet hovedområde vil være datidens arbejdsforhold, ikke blot lønnen, men også de fysiske og sociale forhold på arbejdspladserne og kampen for forbedringer og ændringer.

Det tredje hovedområde vil omfatte forholdet til andre arbejdere og til det øvrige samfund. Det er vigtigt at undersøge, hvordan de tilstrømmende første generationers arbejdere oplevede deres egen situation,

og hvorledes de knyttede bånd til andre. Hvordan de opfattede deres tilværelse, og hvordan de opfattede deres forhold til andre grupper.

Fremtrædende emner inden for dette område er den faglige organisering, deltagelse i arbejdskampe og den politiske bevidsthed samt de heraf afledede organiseringer omkring voksenundervisningen, sportsudøvelse, fritidsbeskæftigelser som f.eks. sangforeninger samt kooperative foretagender af forskellig art.

Endvidere vil det være vigtigt at undersøge, hvordan små-fællesskaber omkring bomiljøet opstår og udvikler sig, her tænkes f.eks. på børnepasningsordninger og andre nabofællesskaber med speciel bund i traditionelle kvindeaktiviteter.

Forudsætningen for at kunne belyse ovennævnte problemområde er en selvstændig forskning, for kun en sådan kan sikre den faglige lødighed og den nødvendige inspiration i forbindelse med museets indsamlingsvirksomhed og formidling. Det betyder, at der må opbygges et fagligt miljø på museet med professionelt uddannede kandidater som en nødvendig hovedstamme. Samtidig må denne forskning foregå i samspil med og gerne i direkte samarbejde med den sideløbende forskning, der foregår på andre institutioner som Københavns Universitet, Nationalmuseet, Bymuseet, ABA og SFAH; endvidere vil det være ønskeligt at kunne knytte projektorienteret forskning til museet.

Indsamlingen

Set fra en mere overordnet synsvinkel kan man sige, at de forskellige klassers og således også arbejderklassens boligindretning, der periode for periode er meget ensartet i sin strukturelle opbygning, den udvælgelse der sker af ting, og hvordan de bliver opstillet, fremviser mere eller mindre bevidste måder at tænke, forestille og forholde sig til sit liv på. Arbejderhjemmet fremtræder således som en verden af organiserede tegn.

Ved at beskæftige sig med boligmiljøet kan man nærme sig besvarelsen af spørgsmålet omkring en classes kulturelle egenart, som den kommer til udtryk i en formodet konflikt mellem udefra kommende tryk, påbud og normfastsættelser og en mulig modstand (eller overgivelse) i privatlivet. Valget af ting, deres placering i hjemmet, den rolle, de spiller

i dagligdagen, den daglige forskellige brug af forskellige rum er således vigtige forskningsobjekter.

Denne opfattelse af hjemmets ting som udtryk for holdninger eller afmagt over for tilværelsen kræver en meget nøje indsamling af genstande og en betydelig magasinplads. Indsamlingerne skal foregå i overensstemmelse med de normer og procedurer, der benyttes af Nationalmuseet og de øvrige kulturhistoriske museer.

Indsamlingerne skal ikke alene omfatte genstande, men også erindringer, fotografier, plakater m.v. Erindringer er en hovedkilde til det enkelte menneskes egen opfattelse af sin situation. Også her vil der ligge en påtrængende opgave for det nye museum, der bl.a. vil kunne drage nytte af og arbejde sammen med Nationalmuseet og det tidligere nævnte projekt omkring arbejdererindringer.

Formidling

En tredje hovedside af museets virksomhed vil bestå i en formidling af oplysninger om byarbejdernes dagligdag over for offentligheden. Museets målgrupper vil være undervisningsinstitutioner på mange niveauer, folkeskolen, gymnasiet, højere uddannelser og voksenundervisningen, herunder i særlig grad tillidsmandsuddannelserne. Desuden skal museet kunne formidle kvarterets historie for kvarterets befolkning samt endelig være tilgængelig for den almindeligt interesserede museumsturist.

Der lægges vægt på, at museet bliver et aktivt arbejdende museum, der gennem en permanent udstilling, gennem forskellige særudstillinger og vandredstillinger, gennem udarbejdelsen af undervisningsmateriale og forskellige vejledninger (bl.a. til ekskursioner) aktivt fremmer og understøtter interessen for danske industriarbejderes levevilkår under industrialismen.

Det er desuden hensigten, at museet skal fungere som igangsætter for enkeltpersoner eller grupper, der har interesse i at undersøge emner omkring f.eks. deres bomiljø og deres arbejdspladser. Der skal i denne forbindelse opbygges et dækkende håndbibliotek og udarbejdes førstehåndsorienteringer i form af skriftligt og billedmæssigt materiale om en lang række enkeltemner.

Kartoffelkogning i Folkekøkkenernes centralkøkken i Møllegade ca. 1940. I de store køkkener var det mænd, der havde det faglærte arbejde, de var kokke og bagere. Kvinderne havde det ufaglærte, de var opvaskere, gjorde rent og ordnede grønsager. Dette arbejde var tungt og ofte vådt rutinearbejde.

Foto: Københavns Bymuseum.

Den permanente udstilling tænkes indrettet i en forhusejendom med 6-8 lejligheder fra forskellige perioder, repræsenterende karakteristiske træk af de sidste ca. 120 års udvikling. De udvalgte perioder kan tænkes at være 1) 1870'erne, 2) 1890'erne, 3) tiden omkr. 1. verdenskrig, 4) 1930'erne, 5) 1950'erne, 6) 1980'erne.

Det vil være vigtigt at skildre måden at leve på, og der vil derfor i lejlighederne blive forsøgt beskrevet så mange af dagligdagens træk som muligt. Det skal gøres muligt at give nutidens børn en fornemmelse af f.eks. hvordan vilkårene var, når en familie skulle vaske sig ved køkkenvasken samtidig med at der skulle laves mad, eller hvordan det har været at rede op til en stor familie i en to-værelses lejlighed. Man kan forestille sig, at en af lejlighederne til tider indrettes som den så ud ved nattetide med udslagne bænke, madrasser på gulvet, tøj spredt omkring og vasketøj over kakkellovnen.

Det vil desuden gennem lejlighedernes indretning være muligt at skildre skiftende tendenser i tiden, f.eks. kvinders vekslende hjemme- og udearbejde.

I et par af lejlighederne kan der indrettes hjemmearbejdspladser, f.eks. for en hjemmesyerske og en cigarruller, bl.a. for at skildre i hvor høj grad livet i hjemmet var betinget af, at pengene også skulle tjenes der.

På det etageareal, der ikke benyttes til udstillingen af et bomiljø, kan man forestille sig, at der arrangeres en mindre, udskiftelig plancheudstilling. Denne kan dels trække linier til samfundets organisering på det pågældende tidspunkt, til politiske begivenheder og til forhold uden for hjemmet der har indvirken på levevilkårene.

Udover lejlighederne skal der indrettes andre og mere rummelige museumslokaler. Dette skal være lokaler med dobbeltfunktion, de skal dels være museumsrum og vise f.eks. en fagforeningssal, salen i en afholdsloge, eller en skolestue og samtidig skal de kunne bruges til f.eks. foredrag og studierum. På et tidligere tidspunkt er det nævnt, at der med fordel kunne indrettes et par småbutikker, da netop miljøet omkring nærbutikkerne har været et væsentligt led af det boligmiljø, der ønskes skildret.

Skiftende udstillinger

Ved siden af de ovennævnte, mere permanent indrettede lokaler vil det være ønskeligt, at der findes et større lokale, hvor der kan arrangeres skiftende udstillinger. Disse skiftende udstillinger skal indholdsmæssigt dels kommentere aktuelle begivenheder; man kan her forestille sig emner som vandrearbejdere, arbejdsløshed, saneringer, organisationsjubilæer etc., og dels skal de kunne tage områder op, som det er vanskeligt at skildre via lejlighederne, dvs. emneområder, der går på tværs af tidsgrænserne. Man kan tænke sig emner som husarbejde ude og hjemme, kolonihavebevægelsen, børn som industriarbejdere samt emner omkring arbejderbevægelsen og Kooperationen.

Sådanne skiftende udstillinger kan sendes rundt i landet, efter at de er vist på museet.

Pædagogisk værksted

Det må være en væsentlig opgave for museet at formidle og udarbejde undervisningsmateriale til forskellige undervisningsforløb, eventuelt i samarbejde med folk, der underviser på forskellige niveauer og forløb. Der tænkes her, som allerede nævnt, på folkeskoleelever, gymnasier, LOs Landsskole, Oplysningsforbund og læreranstalter.

Til dette formål tænkes indrettet et pædagogisk værksted, hvor besøgende grupper og enkeltpersoner har muligheder for at undersøge deres egne valgte problemstillinger og evt. selv lave noget materiale til eget brug i en given situation (emneuge, featurearbejde etc.). Dette værksted skal foruden det nødvendige håndbibliotek indeholde faciliteter til trykning, film/foto og evt. video samt til lydband.

Et arbejdermuseum, der er oprettet efter ovennævnte, udstukne retningslinier, vil være et museum, der specifikt behandler arbejderkulturen som en kultur i sig selv. Arbejderkulturen er udsprunget af lønarbejdets nødvendighed og er ikke, som det ofte ses behandlet, en kultur, der udelukkende er resultatet af overleverede holdninger fra tidligere tiders bonde- og borgerkultur. Arbejdermuseet skal være et museum, der kan komme til at fungere som kollektiv hukommelse om arbejdets sure slid, men også nære fællesskaber, om hjemmelivets skiftende roller perioden igennem, og om at den kamp, arbejderklassen har ført, ikke altid har været forgæves.

Nordisk Films Kompagnis industrifilm fra årene 1916–18

af Finn Løkkegaard

I Nordisk Films negativsamling ligger 18 små stumfilm, som er optaget på danske erhvervsvirksomheder i årene 1916–18. Billedsekvenserne i hver af disse film, der er optaget med 16 billeder i sekundet, er på ca. 10 minutters spilletid. Kopier af dem findes i Nationalmuseets audiovisuelle samlinger i Brede.

Under mit arbejde i filmlaboratoriet ved Institut for historie og samfundskundskab på Danmarks Lærerhøjskole (DLH) har jeg haft lejlighed til stikprøvevis at konstatere, at der stadig kan trækkes teknisk gode kopier af de gamle negativer. Disse kopier består af en række billedsekvenser forsynet med optagelsesnumre, som angiver deres placering i filmen, og med numre, som angiver de steder, hvor der skal sidde tekstskilte.

Tekstsiltene er ikke med i negativerne. Men i Nordisk Films arkiv ligger der lister med skiltetekster til godt og vel halvdelen af de bevarede film. Herudover er der lister med skiltetekster til yderligere fire film af samme kategori fra perioden. Da disse fire ikke er angivet i Nordisk Films fortegnelse over bevarede negativer, er de muligvis gået tabt.

Der kan således opstilles en oversigt, der angiver hvilke film, som er bevaret med både negativ og skiltetekster, som kun er bevaret med negativ, og som kun er kendt ved deres skiltetekster. Da filmenes titler kun i få tilfælde angiver de virksomheder, der vises, tilføjer jeg navnene på dem. Desuden angiver jeg produktionsår, som det forekommer i Nordisk Films negativprotokol.

Film, som er bevaret med negativ og skiltetekster:

Hvorledes et Vandstel bliver til. (Glud og Marstrand) 1917
En Spands Tilblivelseshistorie. (Glud og Marstrand) 1917
Moderne Konfektfabrikation. (Globus) 1917
Moderne Chokoladefabrikation. (Globus) 1917
Hvorledes en Blikdaase bliver til. (Beauvais) 1918
Hvorledes et Klaver bliver til. (Søren Jensens Pianofabrik) 1917
Bisquit og Honningkagefabrik. (Reinhard van Hauen) 1917
Kemisk Tøjrensning. (C. Schleisner) 1917
En moderne Trikotagefabrik. (Henriques og Løvengren) 1917
Kunsten at puste Glas. (Kastrup Glasværk) 1918

Film, som kun er bevaret med negativ.

Et moderne Dækketøjsvaskeri. (Thor) 1916
Hvorledes et Ugeblad bliver til. (Hjemmet) 1916
Kapskofabrikken. (De forenede Træskofabrikker) 1916
Træskofabrikation. (De forenede Træskofabrikker) 1916
Hertz' Fabrik. (Hertz' Garveri) 1916
En moderne skotøjsfabrik. (Hertz) 1916
Et moderne Bogbinderværksted. (D. L. Clemets Enke) 1916
Politikens Trykkeri. (Dagbladet Politiken) 1916

Film, som kun er kendt ved deres skiltetekster.

Fajancens Fremstilling. (Alumina) 1917
Fremstilling af Porcelæn. (Den kgl. Porcelænsfabrik) 1917
En moderne Sæbefabrik. (Schou) 1917

Indholdet af de eksisterende film er altovervejende optagelser af produktionsprocesserne led for led fra råvarer til færdige produkter. De enkelte indstillinger er lange og i reglen optaget med fast kamera. De giver således god lejlighed til at iagttage arbejdet.

Virksomhedernes navne forekommer kun i ganske få optagelser f.eks. af firmaets varevogn med navn på siden eller af færdige produkter med navn på emballagen. Der er altså ikke tale om film, hvis hovedformål er at reklamere for mærkevarer, men om film, der – som det også fremgår af flere af titlerne – skal vise et moderne produktionsapparat.

Filmenes tilblivelseshistorie er meget sparsomt belyst. Et brev fra Nordisk Film til Landsforeningen Dansk Arbejde i 1917 og arkivalier fra Landsforeningen viser, at der har været kontakt mellem disse parter om filmatisering på industrivirksomheder, og at foreningen benyttede industrifilm ved foredrag om dansk erhvervsliv.

Fra Nordisk Films journaler ved vi, at filmene med fremmedsprogede tekster har været solgt i adskillige europæiske lande.

De svage præmisser giver anledning til at formode, at filmene har været benyttet til goodwill-propaganda for dansk industri i såvel ind- som udland.

Hvordan har disse film interesse som kilder til dansk industrihistorie i den pågældende periode?

Svaret er selvfølgelig helt afhængig af de spørgsmål, man ønsker svar på. For en umiddelbar betragtning kan filmene sige noget om det tekniske apparatur og dets betjening. For så vidt de maskiner, man ser i funktion, ikke mere benyttes eller måske slet ikke eksisterer mere, må det have en musealsk interesse at betragte dem på levende billeder.

Det fremgår imidlertid stærkt af filmene, at industrien dengang benyttede meget arbejdskraft til betjening af maskinerne og til rent håndværksmæssig indsats med simple værktøjer. Derfor vil filmene også kunne besvare mange spørgsmål om arbejdsmæssige forhold, f.eks. om hvor trivielt eller afvekslende, hvor risikabelt og hvor anstrengende arbejdet var, hvor store krav der stilledes til særlige kvalifikationer, om fordelingen af arbejdet mellem mænd og kvinder eller mellem faglærte og ufaglærte og om samarbejdet mellem de forskellige kategorier. Med andre ord, filmene vil kunne svare på spørgsmål angående væsentlige træk i arbejdsmiljøet. Filmenes alvorlige begrænsning som kilde til sådanne sociale forhold ligger i stofvalget. De viser kun mennesker og maskiner i fuld aktivitet og kan altså ikke sige noget om personaleforhold ud over selve arbejdet. Ledelse og administration viser sig slet ikke på filmene. Det er meget begrænsede udsnit af livet på fabrikkerne, vi bliver vidner til.

Mens interessen for filmene som kilder til tekniske funktioner forekommer indlysende og tolkningen af dem i den henseende forholdsvis ukompliceret, kan interessen for dem som kilder til sociale forhold give anledning til overvejelser.

Den mest umiddelbare interesse forekommer hos folk, som har haft

Reinhard van Hauens fabrik fra filmen »Bisquit og Honningkagefabrik«. NFK 1917.

eller har tilknytning til de filmede virksomheder. Der lever stadig mennesker, som enten har været på virksomhederne, dengang der blev filmet, eller har været der for så længe siden, at filmene også for dem er et gensyn med omgivelser og personer, de har kendt. For at imødekomme denne interesse har Foreningen af danske chokolade- og sukervarefabrikanter afholdt de faste udgifter til rekonstruktion af filmene »Moderne Konfektfabrikation« og »Moderne Chokoladefabrikation« og købt kopier af filmene. Det samme har vaskeriet Thor for filmen »Et moderne Dækketøjsvaskeri«'s vedkommende. 16 mm negativer til disse rekonstruerede film ligger hos Laterna Film (Arnø Studio), hvor kopier kan bestilles. Jeg håber på lignende måde at kunne få flere af filmene gjort tilgængelige.

En mere almen og professionel interesse for industrifilmen som kilde til arbejdsforhold kan forventes hos forskere og historielærere.

Forskere, som beskæftiger sig bredt med dansk industrihistorie, vil

Konfektarbejdere på Chokoladefabrikken »Globus«, Grundtvigsvej. Fra filmen »Moderne Konfektfabrikation«. NFK 1917.

dog næppe finde, at filmene giver væsentlige bidrag til deres arbejde. For dem vil billederne, for så vidt de kan siges at være repræsentative, være illustrationer til mere generelle forhold, men ikke kunne fortælle noget, som ikke skriftligt materiale kan belyse langt mere indgående og nuanceret.

Filmens force som medium er dens mulighed for at skabe en illusion om direkte konfrontation med den fortidige virkelighed og dermed give oplevelser. Mens sådanne oplevelser ikke har megen betydning indenfor de sædvanlige forskningsmæssige rammer, har de det så meget desto mere i forbindelse med formidling af forskningsresultater ved udstillinger¹⁾ og især ved undervisning.

Oplevelsen ved illusionen om den direkte konfrontation med den fortidige virkelighed kan benyttes i historieundervisning som motivation. Industrifilmene kan tjene som substitut for virksomhedsbesøg, der ellers vil være historielæreren og hans elever forment som indslag i

undervisningen, fordi virksomhederne forlængst er væk, bygget om til ukendelighed eller udstyret med helt andre maskiner og befolket af helt andre mennesker.

Indtrykkene fra en sådan erstatningsoplevelse må naturligvis kunne viderebearbejdes i klassen på samme måde som indtrykkene fra et virkeligt virksomhedsbesøg. For at undersøge mulighederne for det har vi ved filmlaboratoriet på DLH forsøgsvis analyseret et par af industrifilmene¹⁾ med henblik på en uddybning og fortolkning af indholdet og en systematisk kritik af filmene som berettende kilder.

Såvel vore analysemetoder og resultater som de supplerende kilder, vi anvender, skal i modificeret form og begrænset omfang kunne anvendes i undervisning. Vort arbejde har derfor allerede fra begyndelsen et klart pædagogisk sigte.

Første led i analysen er udarbejdelsen af en filmbeskrivelse. Filmen anbringes i et klippebord med minut- og sekundtæller, og på linierede ark med 5 cm mellem hver linie – svarende til 5 sek.s spilletid – anføres start- og sluttid for hver indstilling, kameraets afstand og eventuelle bevægelse og en beskrivelse af indstillingens indhold. Denne beskrivelse bliver under det følgende identifikationsarbejde stadig suppleret med oplysninger om lokaliteter, maskiners betegnelser og funktioner og de optrædende menneskers funktioner og måske navne, hvis de kan oplyses.

Identifikationsarbejdet udføres på grundlag af litteratur, samtidige kilder og interviews med folk, som har været knyttet til den pågældende virksomhed.

Lokaliseringen af optagelserne på virksomheden foregår ved, at man sammenholder de interieur'er, som forekommer på filmen, med samtidige tegninger af fabriksbygningerne. Sådanne tegninger findes i reglen i kommunale arkiver og i Dansk Tarifforenings arkiv. De sidstnævnte er bilag til en skriftlig redegørelse for virksomhedens indretning rum for rum og derfor særlig nyttige til lokaliseringsarbejdet. Også samtidige fotografier fra virksomhederne som f.eks. kan forekomme i jubilæumsskrifter o.l. kan være meget anvendelige.

Resultatet kan bl.a. benyttes til en redegørelse for hvilke led i fabriktionsprocessen, der er med i filmen, og hvilke, der eventuelt er udeladt. Udeladelser kan skyldes flere forhold, f.eks. vanskeligheder for filmfolkene med plads og lys, hensyn til filmens længde eller hensyn til publi-

Huder behandles på Hertz' garveri, Jagtvej. Fra filmen »Hertz' fabrik«. NFK 1916.

kums indtryk af fabrikkernes moderne maskineri, effektivitet og gode arbejdsforhold.

Til en vurdering af virksomhedernes tekniske niveau kan man benytte samtidige håndbøger om den pågældende branche. Ved analysen af »Moderne Chokoladefabrikation« benyttede vi en tysk håndbog, som gennemgik tidens mest moderne produktionsudstyr, og som bl.a. havde en skematisk tegning af en chokoladefabrik i alle væsentlige detaljer.

De indtryk af arbejdsforholdene på fabrikkerne, som filmene giver, kan uddybes og fortolkes ved hjælp af samtidige fagblade fra fagforeninger og arbejdsgiverforeninger og arkivalier fra disse foreninger. I vort hidtidige arbejde har vi mødt megen hjælpsomhed hos begge parter. Også hos de pågældende firmaer kan man søge hjælp, hvis de eksisterer, men det er min erfaring, at så gamle firmaarkiver er destruerede. Erhvervsarkivet i Århus har heller ikke kunnet hjælpe os. Stor

nytte har vi derimod haft af gamle medarbejdere fra firmaerne, som kan give meget væsentlige kommentarer til arbejdsforholdene og i øvrigt bidrage til identifikationsanalysen med mange detaljer herunder navne på de mennesker, der ses på filmene, og oplysninger om deres funktion og stilling.

Mere generelle problemer om arbejdsforholdene i de brancher, de filmede virksomheder tilhørte, vil man også kunne få i de omtalte fagblade og arkiver, især fra perioder omkring overenskomstforhandlinger. Her kan også dagspressen være givende.

Hvis filmene skal kunne anvendes intensivt i historieundervisning, må rekonstruerede kopier af filmene være til rådighed sammen med ledsagehæfter. De bør indledes med en kort introduktion til erhvervslivets forhold i almindelighed i samtiden, og til den branche og specielt det firma, som filmen handler om. Dernæst skal de indeholde filmbeskrivelsen med et fast billede fra hver indstilling, så eleverne under arbejdet ikke behøver at se filmene, hver gang en detalje skal undersøges. I øvrigt skal der i hæfterne være redegørelser for analysemetoder og resultater og uddrag af de hjælpemidler, jeg har omtalt ovenfor. Det kan sætte eleverne i stand til selv at danne sig indtryk af filmene som berettende kilder og til at behandle nogle af de sociale arbejdspladsproblemer, som filmene lægger op til.

Det vil ikke være svært for elever at rejse sådanne problemer på grundlag af filmene. Formålet med dem var at skildre moderne, effektive arbejdspladser med gode arbejdsforhold, men der er siden indført så mange forbedringer i arbejdsforholdene på virksomhederne, at en betragter i dag uvilkårligt vil tolke filmene imod deres tendens og hæfte sig ved, hvor meget ringere forholdene var dengang.

En så intensiv anvendelse af filmene i undervisning, som sådanne hæfter lægger op til, er naturligvis ikke den eneste mulige. Måske vil en mere extensiv eller kursorisk anvendelse være mere nærliggende. Filmene vil kunne finde plads som et af mange hjælpemidler i arbejdet med emner som industrialiseringen i Danmark eller sociale forhold i Danmark under industrialismen o.l. Her vil hæfterne kunne gøre nytte ved lærerens forberedelsesarbejde.

I 1977 søgte jeg Statens humanistiske forskningsråd om støtte til udgivelse af industrifilmene fra 1916–18 med ledsagehæfter, men uden held. Danmarks Lærerhøjskole kan ikke afsætte ressourcer til noget

sådan. Vi kan udvikle forsøgsundervisningsmaterialer og pege på muligheder, men er ikke en forlagsvirksomhed. Heller ikke Statens Filmcentral mener at kunne påtage sig en udgivelse. Måske kunne opgaven løses ved en institution, for hvilken den er naturlig, og som en foranstaltning til afhjælpning af arbejdsløshed blandt yngre kandidater.

¹⁾ Filmene »Moderne Konfektfabrikation« og »Moderne Chokoladefabrikation« blev vist på Nationalmuseets udstilling »Mennesket og Maskinen« i Brede i sommeren 1980.

²⁾ Det drejer sig om filmene »Moderne Konfektfabrikation« og »Moderne Chokoladefabrikation«. Til den sidstnævnte foreligger en duplikeret rapport om arbejdet af lærer, stud. pæd. Peter Sørensen (117 sider, 1979). En film, »Magasinets Datter«, optaget i 1917 på Wessel og Vets fabrikker og i Magasin du Nord, som har meget til fælles med industrifilmen, men som er væsentlig længere og som er bygget op over en fiktiv historie, er ligeledes behandlet i filmlaboratoriet. Den duplikerede rapport er lavet af lærerne stud. pæd. Ebbe Hinz og stud. pæd. Flemming Melander (153 sider, 1976).

Aalborgs første elværk

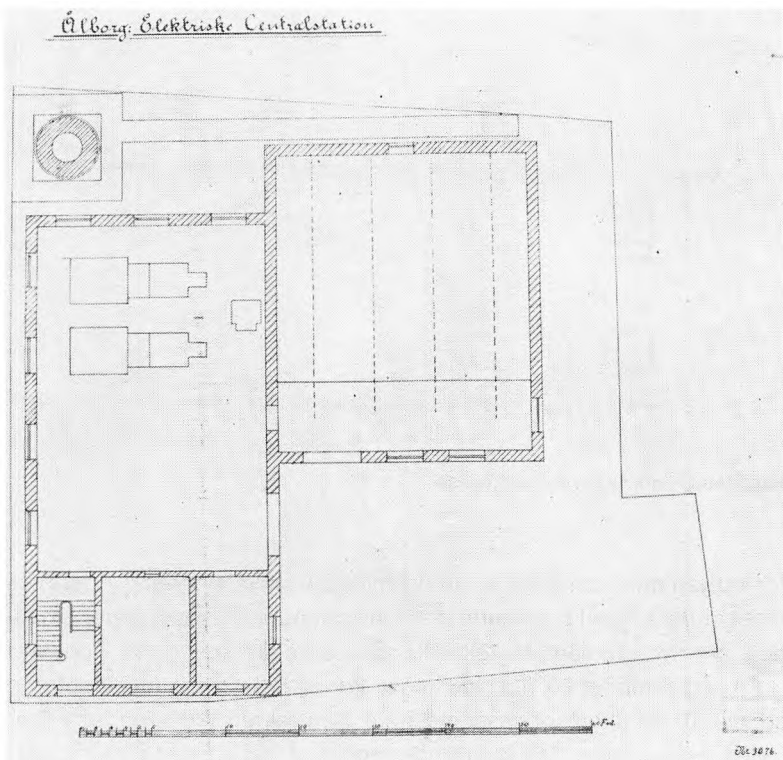
af Søren Frederiksen

Ved arbejdet med jyske elværkers bygningshistorie fremkom der ved gennemgang af det kommunale elværks arkiv i Aalborg så mange oplysninger og tegninger over det private elværk, at et bidrag til dets historie kunne skrives.

I Aalborg hersker specielle forhold omkring den kommunale arkivaliabevaring fra før 1944, da disse gik tabt ved en brand i arkitekt M. G. Bingesbølls synagoge, der på dette tidspunkt anvendtes som fællesarkiv for kommunen. Men på grund af personsammenfaldet mellem bestyreren for det private og det kommunale elværk i den korte overgangsperiode i 1909, hvor det nuværende elværk blev sat i drift, synes det naturligt, at bestyreren medbragte tegninger, breve etc. til det nye elværk. Dette var i overensstemmelse med den koncession, som det private elværk arbejdede under; således hedder det i § 5: »Ved en saadan Overdragelse til Kommunen skal medfølge alt til Anlæggets fortsatte Drift hørende Materiel og Inventar, ogsaa alle Koncessionshavernes Handelsbøger, Tegninger af Anlægget og dets Detailler ...«.

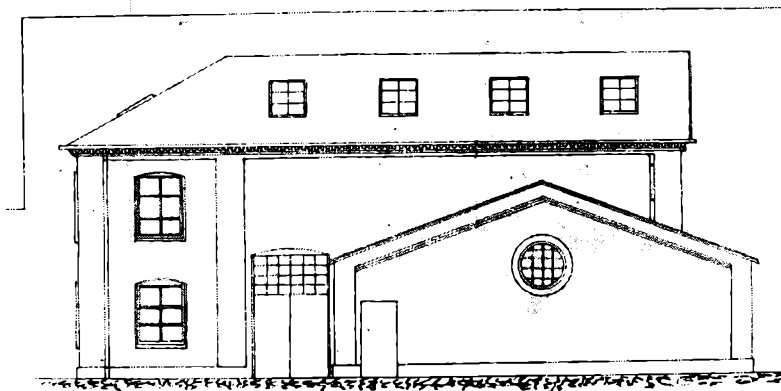
Koncessionsforhandlingerne

Byrådet behandlede allerede en ansøgning til opførelse af et elværk på et møde 19. juni 1893. Ansøgerne var et konsortium bestående af konsulerne Worm og Holm samt arkitekt Hoffmeyer. Ansøgningen oversendtes til Belysningsudvalget, hvis indstilling forelå 10. juli. Heri hedder det: »Da der efter Udvalgets Anskuelser ikke for Tiden kan være Tale om, at Kommunen selv skulde tage Anlægget af elektriske Centralstationer i sin Haand og løbe den dermed forbundne Risiko, og det paa den anden Side kun kan være ønskeligt, at der gives de af Byens Indbyggere, som maatte ønske det, Lejlighed til at skaffe sig de med

Grundplan over elværket.

elektrisk Lys forbundne Fordele«. Kommunen ønskede ikke selv at opføre et elværk, men et privat værk kunne skabe en ønskelig konkurrence med det private gasværk. Videre i indstillingen hedder det, at overenskomsten mellem Odense Kommune og Det danske Elektricitetskompagni, som drev et privat elværk i Odense, kunne danne grundlag for forhandlinger. Dog nævnes det, at byrådet ønskede indflydelse på, hvilke områder, der skulle forsynes og ret til at udstede koncession til et andet selskab til forsyning af andre bydele. Til sidst pointeres det, at koncessionen ikke uden byrådets tilladelse kunne overdrages, og i givet tilfælde kun for en nærmere fastsat afgift til kommunen. – Heraf ses det, at byrådet har kontaktet Odense Kommune

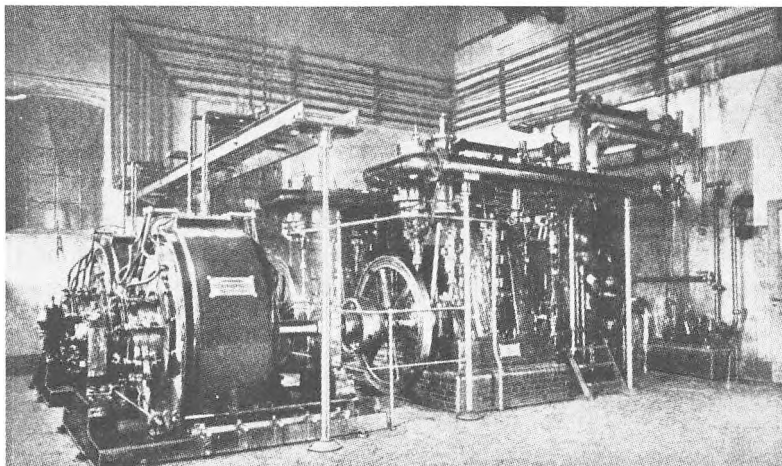
Facadetegning, uden målangivelse.

for oplysninger om dens kontrakt med det private elværk, i det hele taget er det et genkommende træk, at kommunerne rådspørger hinanden, når nye problemer – tekniske såvel som administrative – opstår.

På byrådsmødet 20. nov. samme år kunne Belysningsudvalget fremsende udkast til en koncessionsaftale. Kontrakten skulle underskrives inden 3 mdr., men blev først undertegnet af Det danske Elektricitetskompagni 31. marts 1895, som var en aflægger af det private elværk i Odense. I samme periode forsøgte EI-kompagniet at oprette en lignende »filial« i Randers, men dette mislykkedes. Den mellemliggende tid havde de oprindelige koncessionshavere anvendt til forhandling med andre (heriblandt ovennævnte EI-kompagni) om overtagelse af koncessionen, men disse forhandlinger findes ikke dokumenterede. Kun eksisterer en omtale i Amtstidende, hvor 2 forskellige firmaer nævnes, men arkitekt Hoffmeyer udtalte, at en overdragelse endnu ikke havde fundet sted.

Bygninger og forsyningsnet

Overenskomsten indeholder en række bestemmelser, som prægede udformningen af anlægget samt administrative fastsættelser som f.eks.

Maskinsalen i elværket 1895.

afgift til kommunen for benyttelse af gader og veje til nedgravning af kabler og betaling for stadsingeniørens tilsyn af anlæget.

Grunden skal ifølge overenskomsten tilhøre elselskabet, hvilket var af hensyn til kommunens mulighed for en evt. senere overtagelse af værket; en lejet grund ville i denne forbindelse kunne volde vanskeligheder. Den valgte grund udstykkedes på et område, hvor nu det kommunale køkken ligger, dog udstrakte elværksgrunden sig ikke helt til Cortesgyde, der ligger langs med grundplanens øverste del. Den normale spænding ved de tidlige elværker var 110 V, det medførte, at værket skulle være beliggende »midt« i forsyningsområdet, da ellers ledningstabene ville blive for store. Elværksbygningerne opførtes 1895. På grundplanen ses nederst den nuværende C. W. Obels Plads. Tegningen er dateret 18.5.1895, men arkitektsignatur mangler, men på alle bevarede tegninger ses signaturen S. Hauberg, der var direktør for selskabet. Bygningen, der ligger nærmest byggelinien ud mod C. W. Obels Plads, indeholder akkumulatorrum og maskinhal, vinkelret herpå er kedelhuset, og bag bygningerne ses røgkanal og skorstensfundamentet. Tegningen af bygningens facade er set fra et tænkt punkt på nabogrunden og har ikke målestok. C. W. Obels Plads ligger her til venstre i billedet. Facaden ud mod pladsen må være opdelt ved hjælp af

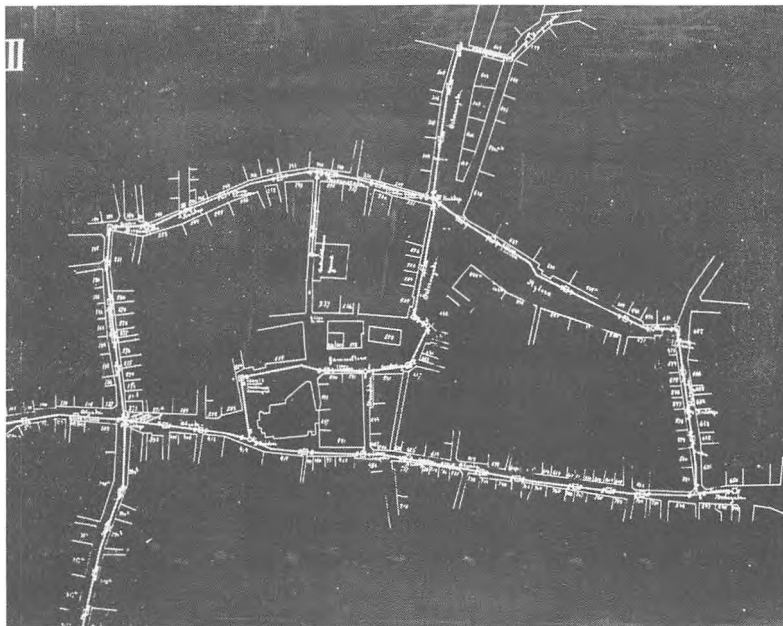
lisener (murbånd) på samme måde som det sker på det fag, der kan ses på tegningen. Under tagkanten er ornamentikken et tandsnit, ovenover et sadeltag, som er afvalmet ud mod pladsen. Maskinsalen har en række ovenlysvinduer. Etagen over akkumulatorrummet anvendtes til kontorer. Kedelhusets gavl ses indrammet af et murbånd, hvor der også antydes et prydskefte. En snittegning viser tagkonstruktionen med jernspær, og på murens forkrøpning hviler skinnerne til kørekranen. Denne konstruktion genfindes i de fleste senere elværker. Desuden frembringer det den æstetisk bedste løsning i forhold til de steder, hvor skinnerne ligger på knægte.

Arkitekt Hoffmeyer kan have leveret facadetegningerne, hvilket kan begrundes ud fra stilistiske sammenligninger med hans øvrige produktion i Aalborg. Hoffmeyer var ansat som administrativ leder af Aalborg-afdelingen.

Et fotografi fra 1895 viser maskinsalens spartanske interiør. De to dampmaskiner med dynamoer ses indtegnede på grundplanen. Ledningerne fra dynamoerne til fordelingsstavlen i salens modsatte ende bemærkes som de mørke linier over maskinerne på billedet; ledningerne er udført som enledere, der holdes på plads af træholdere. Ud fra billedet tyder intet på et tilstræbt repræsentativt udtryk i udsmykningen af maskinsalen, som det senere ofte ses på de kommunale elværker.

Blandt bygningstegningerne findes en kabelplan over det område, det private elværk ønskede at forsyne, den er forsynet med byrådets godkendelse på bagsiden, hvilket var et krav i overenskomsten. Heraf ses at forsyningsområdet indskrænkede sig til bymidten, det var gaderne Algade, Slotsgade, Nytorv, Østerågade, Bispensgade, Gravensgade og Jernbanegade. Nettet udførtes med fødekabler, d.v.s. disse transporterede strømmen fra elværket ud til fødepunkterne, der forsynede fordelingsnettet. På den måde kunne spændingen på nettet holdes konstant, da spændingsfaldet i fødekablerne modsvarede af en højere spænding på værket. Denne nettype anvendtes for alle jævnstrømsnet.

Bygningerne og en del af forsyningsnettet var færdigt 30. okt. 1895, hvor præsentationen for pressen fandt sted. Avisomtalen er reduceret til kedlernes og maskinernes fysiske størrelse, bygningerne omtales slet ikke. I samme avisnotits oplyses det, at tilmeldingen til værket i alt udgjordes af 40 buelamper og 400-500 glødelamper, hvilket må svare

Kabelplan over forsyningsområdet.

til, hvad værket kunne forvente at levere af elektricitet, da brugerne, som tilmeldte sig før 1. okt., fik indlagt gratis stikledning.

Ud fra avisdækningen af elektrificeringen fremgår det, at elværket såvel som installatørerne søgte at gøre anvendelsen af elektricitet til belysning »eksklusivt«, og prisen på el – 60 øre pr. KWH – medvirkede også til denne opfattelse. Selskabet havde ønsket en pris på 80 øre pr. KWH og en rabat på 25% til brugere, der udelukkende anvendte el, men byrådet fastsatte prisen til 60 øre pr. KWH.

Installationerne ved de private brugere foretoges af tidens »installatører«, i Aalborg af henholdsvis en optiker og en symaskinefabrikant.

Det samlede personale på selve elværket bestod af 6 ansatte, hvoraf de 5 var maskinpassere og fyrbødere, den sidste var bestyreren. Til sammenligning kan anføres tallene fra Aalborg Gasværk, hvor det samlede personale bestod af 37 ansatte, hvoraf de 28 var egentlige gasværksarbejdere. (Tallene stammer fra industritællingen 1906).

Elektricitetsfremstillingen krævede mindre manuelt arbejde, f.eks. eksisterede der her ikke natarbejde, da forsyningen i nattimerne overtoges af akkumulatorbatteriet.

Brugsgenstande

De brugsgenstande, der anvendtes, begrænsede sig til buelamper og kultrådslamper, de sidstnævnte omsætter en meget stor del af energien til varme og giver et meget lille lysudbytte, der opgives til 2,5–4 Watt pr. normaltlys.

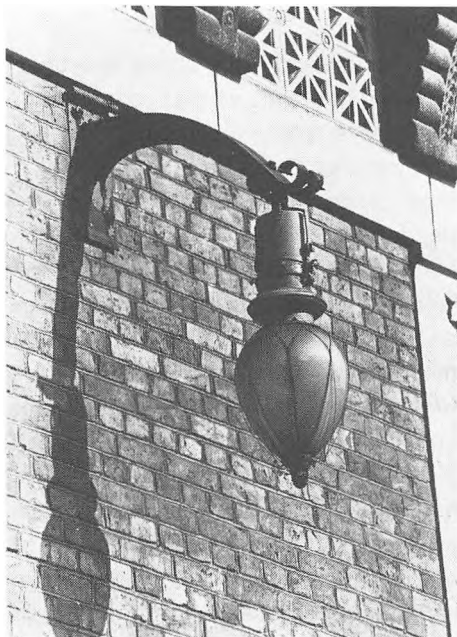
Kulbuelamperne anvendtes især, hvor der var behov for en stor lysmængde som f.eks. i større sale, ved gade- og udvendig belysning – og som sådanne kan de endnu i dag ses på bygninger fra omkring århundredskiftet. Kulbuelampen kendes på det dråbeformede opale glas under en metalcylinder, og i denne sidder spoler, der styrer kullenes placering. Dette system var endnu i sin vorden, da det indførtes i Aalborg, og i aviserne skriver man i den alnedning om buelamperne i Algade, at »de havde lidt hikke nu og da«. Kullene brændes langsomt op og må skiftes efter ca. 18 timer. Lysudbyttet opgives til 0,3–2 Watt pr. normaltlys.

Elektromotorerne trængte kun langsomt frem, hvilket skyldtes konstruktionsproblemer. Motorerne før og umiddelbart efter århundredskiftet havde ikke vendepoler, hvorfor børsterne på kommutatoren måtte flyttes efter belastningen. Det er hævet over enhver tvivl, at dette faktisk blev udført, da kommutatoren er det mest sårbare på en jævnstrømsmotor.

Ombygningen 1901

Det stigende elforbrug og belastningen fra den nye jernbanestation medførte i 1901 en del ændringer i forsyningsmønsteret. Forsyningsspændingen ændredes til 2×110 V, dette blev nødvendigt, da jernbanestationen lå i periferien af forsyningsområdet og var den største enkeltforbruger. Det forårsagede bygningsmæssige ændringer samt udvidelse af elværkets grund. Akkumulatorrummet forlængedes langs C. W. Obels Plads. Bag værket opførtes endvidere en værkstedsbygning i byggelinien mod Cortesgyde.

Buelampe. Anbragt på
Erhvervsarkivet i Aarhus.

Med hensyn til brugsgenstandene fik motorerne nu vendepoler, så den manuelle ændring af børstestillingen ikke længere var nødvendig. Elværket forsynede i 1903 34 motorer, i 1907 var tallet 73 – disse tal må kun dække motorer på mindre virksomheder, eftersom større virksomheder besad egen kraftforsyning, enten i form af dampanlæg eller eget elværk.

En af de nye opfindelser, som øgede udbredelsen af elektriciteten, var indførelsen af metaltrådslampen (langtrådspæren). Den gav hvidere lys og var mere økonomisk i brug, lysudbyttet regnedes for 1,5 Watt pr. normallys. Ingeniør P. A. Pedersen (rådgivende ingeniør for Belysningsudvalget i Aalborg og Randers) skriver i en indstilling til Randers Byråd 19.6.1913: »... I 1906-07 fremkom imidlertid den nye strømbesparende Lampe, og dette gav hele Elektricitetssagen en saa rivende Udvikling, at værkerne nu overalt i Købstæderne arbejder med godt Resultat«. Dette forhold forbedrede økonomien i anvendelsen af elektricitet til belysning i forhold til gas, derudover har el den fordel, at der kan tændes og slukkes uden større vanskeligheder.

Udvidelsesplaner 1906–07

Ovennævnte udvikling øgede forbruget af el således, at EI-kompagniet ønskede at udvide værket yderligere i Aalborg. I Odense havde kommunen overtaget elforsyningen samt bygningerne, derimod ikke kedler og maskiner. Disse påtænktes overført til afdelingen i Aalborg ifølge brev fra ing. P. A. Pedersen til stadsingeniør Høeg, Aalborg: » . . . hvis der derved kunne opnaaes, at Værket kom i en saadan Tilstand, at det kunde opfylde de Betingelser, som Fremtiden vil stille til det, kunde der være Mening deri . . . desuden ville de gamle Maskiner og Kedler meget snart være udslidte, og saavel Kommunen som Kompagniet vilde derfor meget hurtigt komme i endnu pinligere Situation end den nuværende«. Her hentydes til de forsyningsproblemer, der de seneste år var fremkommet i december måned, hvor forbruget kulminerede.

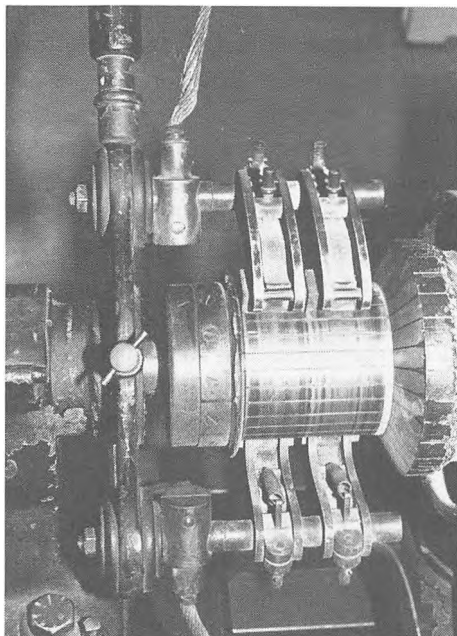
Tilladelse til den nødvendige udvidelse kunne der ikke opnåes enig-hed om i byrådet, men der arbejdedes på at skaffe oplysninger om andre værker – fortrinsvis kommunale bl.a. fra Randers, hvor der findes et brev fra stadsingeniør Høeg, der afmelder et påtænkt besøg på værket og i stedet anmoder om oplysninger ang. anlægsudgifter, indtægter o.s.v.

Kommunens overtagelse af værket

Kontrakten mellem kommunen og EI-kompagniet indeholdt 2 muligheder for kommunen til anlæg og drift af et elværk. For det første havde koncessionen ikke givet selskabet eneret ifølge kontraktens § 1, og for det andet indeholdtes i § 5 bestemmelser om kommunens overtagelse af værket.

Den første mulighed ville medføre en konkurrence de to værker imellem, hvilket faktisk har været seriøst overvejet. Der findes således en koncept (1908) til en annonce, hvor Belysningsudvalget anmoder brugerne om »ikke for Tiden at indgaa Overenskomster, hvorved de binder sig til Det danske Elektricitetskompagni for en kortere eller længere Aarrække. Saadanne Kontrakter vilde, hvis de skulde blive oprettede i nogen større Udstrækning, kun kunde vanskeliggøre den Udvalget paalagte Opgave, at finde en saavel for Kommunen som for Forbrugerne tilfredsstillende Løsning af Elektricitetsforsynings-

Detalje af motor,
den bevægelige børste
og kommutatoren.

Spørgsmaalet«. Koncepten er senere med blyant tilføjet »ikke indrykket«.

Den anden mulighed, hvor kommunen skulle overtage værket, blev udnyttet, og en taksationsforretning blev afholdt. Herunder optegnedes elværkets hele indhold af maskiner, inventar o.s.v. Af denne liste fremgår også maskinstørrelserne f.eks. 2 dynamoer af 120 KW. Ud fra denne taksation blev prisen for overtagelsen sat til 350.000 kr. El-kompagniets sagfører, der skulle varetage aktionærernes interesser, var imidlertid stærkt utilfreds med taksationstidspunktet, da kobbernoteringen lå lavt. Men man ville overdrage hele anlægget til kommunen for 400.000 kr., idet man påpegede, at driften af værket ville blive en meget lukrativ forretning for kommunen. Ing. P. A. Pedersen skriver i et brev til formanden for Belysningsudvalget: »Det er dog min Mening, at Kommunen kan strække sig til at give Selskabet indtil 200.000 Kr. i Afstaaelse for disse Ting, idet f.Eks. Banens Forbrug stadig er voksende; i saa Fald staar Selskabet sig ved denne Afvikling«. Disse forskellige vurderinger af værket afspejler de forskellige synspunkter; den første vurde-

ring stammer fra den uvildige taksationsforretning, nr. 2 fra sælgerne, der indregner en del af den tabte fortjeneste og nr. 3 fra ing. P. A. Pedersen, som af flere kommuners belyningsudvalg ansåes for suveræn i denne henseende. I en debat omkring elværksproblemerne i Aalborg skriver P. A. Pedersen om det private elværks bygninger: »Værket selv er derimod i en elendig Forfatning. Bygningerne ere revnede paa Kryds og Tværs, Maskinanlægget daarligt og forældet; Batteriet er, hvis Pladerne for nylig ere udvekslede, i en saadan Tilstand, at det eventuelt kan overtages . . . Jeg vil skønsvis anslaa Værdien af Bygningerne i ny Tilstand til ca. 40.000 Kr.; som de nu ere, have de til Nedrivning højst en Værdi af 5.000 Kr.«. Det kan være disse overvejelser, der påvirkede den endelige pris for overtagelsen, der blev 300.000 kr. samt ønsket om et fredeligt resultat af hensyn til den senere behandling i byrådet.

I samme brev skriver ing. P. A. Pedersen: »Set fra Kommunens Side er Selskabets Forhold saaledes, at de store Interesser som Byens Haandværksstand og Næringsdrivende i Særdeleshed og Skatteyderne i Almindelighed har i et vel drevet Værk med billige Elektricitetspriser og paalidelige Driftsforhold, ikke længere kan betroes Selskabet . . .«. Heraf fremgår det, at man ønskede at tilgodese håndværk og mindre industri, og da det kommunale elværk blev sat i drift 1909 ydede kommunen disse kaution for lån til køb af motorer og deres installation. Lignende ordninger eksisterede også i andre byer. De større virksomheder besad eget kraftværk og tilsluttedes først værket senere, hvorfor også hovedparten af disse i starten var modstandere af et kommunalt værk. Skatteydernes interesse lå deri, at overskuddet fra værkets drift tilfaldt kommunekassen.

Kommunen opførte 1909 et nyt elværk på Østerbro – sektion 1 af det nuværende Nordkraft. Det gamle elværks maskiner blev solgt som skrot, og bygningerne blev revet ned. På en del af grunden opførtes det nuværende kommunale køkken (Folkekøkkenet), og på den resterende del anlagdes Cortesgade. – Det eneste, der er bevaret ud over tegningsmaterialet, er nogle få interiørfotografier, derimod eksisterer desværre ikke fotografier af eksteriøret.

C. M. Hess' Jernstøberi og Fabrikker i Vejle

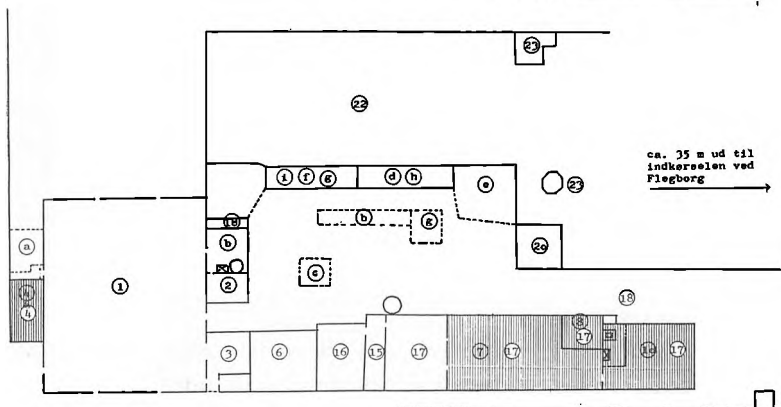
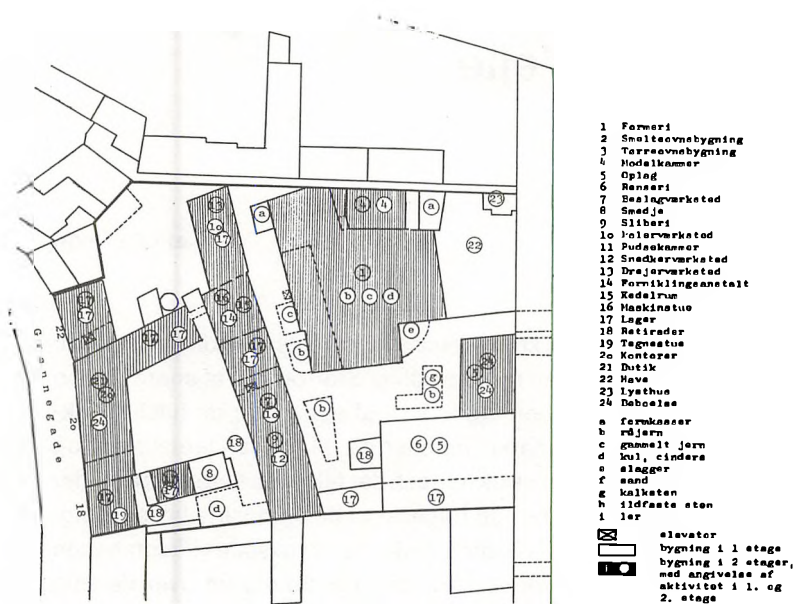
af Ole Degn

Rygende fabriksskorstene kom allerede for den tidlige industrialisme til at stå som symbolet for den nye udvikling. Storforbrug af energi til den voksende industriproduktion lagde et røgtæppe over de hastigt voksende byer. Her står storvirksomheden C. M. Hess' Jernstøberi og Fabrikker i Vejle som et typisk eksempel, der tillige på flere andre måder demonstrerer mulighederne i og følgerne af den industrielle udvikling.

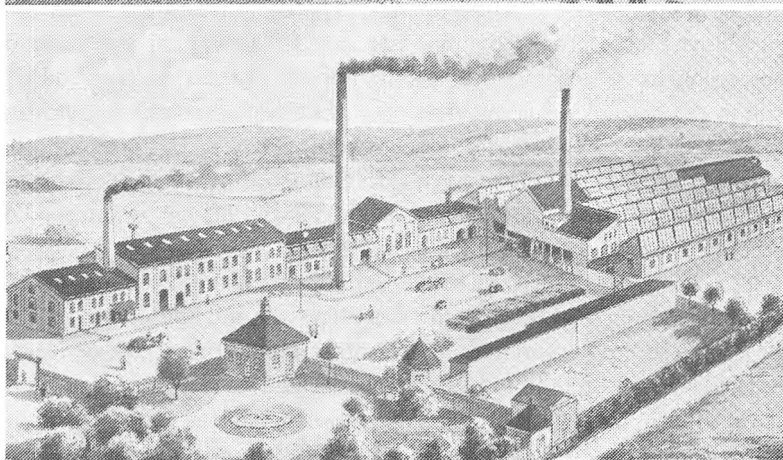
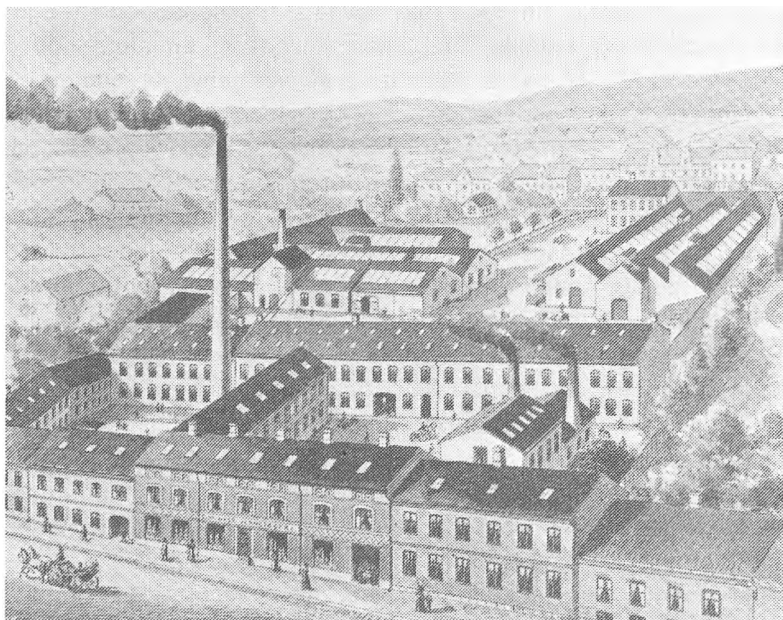
Fra en spæd begyndelse i Grønnegade i 1876 voksede virksomheden hastigt i et gammelt bykvarter, hvor den bredte sig ud over de små gamle bygrunde for endelig i 1897–98 at placere en hastigt voksende aflægger ved gaden Flegborg i de endnu ubebyggede enge vest for byen. Havde virksomheden oprindeligt dels tilpasset sig, dels mere eller mindre sprængt bebyggelsen i et gammelt bykvarter, så kunne den ude i engene begynde helt på bar mark og ganske indrette sig efter den nye tids krav. Endnu var der vel i den første tid plads til fabrikherrens have og lysthuse, som ved den gamle fabrik. Men virksomhedens fortsat hastige vækst medførte, at produktionen bredte sig over hele arealet, ligesom på tilkøbte arealer, samtidig med at fremstillingsvirksomheden på den gamle tids lidet rationelle anlæg i Grønnegade fra 1920'erne gradvis blev skåret ned.

Hele denne udvikling kan nøje følges i virksomhedens store bevarede arkiv, der også rummer et værdifuldt billedmateriale, og man har endnu væsentlige dele af fabriksbygningerne bevaret.

Da jernstøber C. M. Hess i juli 1876 startede produktionen i sin nyerhvervede virksomhed, havde han en arbejderstab på 6, og han kunne selv føre den lille formerprotokol, lønningsbøgerne og de øvrige regnskaber. I 1890'erne nåede virksomheden en arbejderstab på 200, i 1901 på 300, i 1917 på 400, ligesom i 1945, og der var opbygget en stor

Grundplaner af C. N. Ibsen's Fabrikker i Grønnegade (øverst) og i engene ved Flægberg 1901.
Efter tegninger i Dansk Tarifforenings arkiv, København.

Efter industrialiseringen.

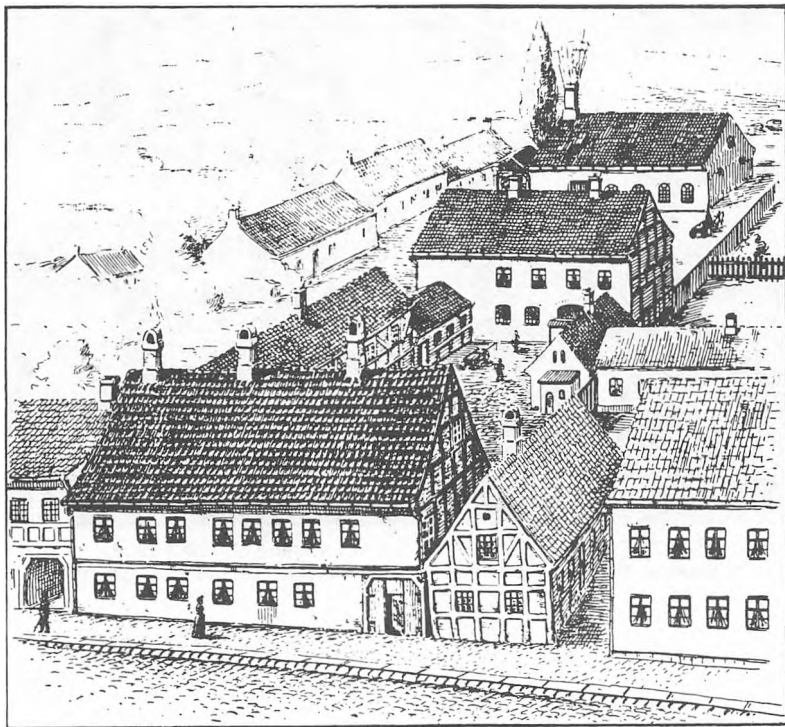
C. M. Hess' virksomhed er vokset og omfatter nu to fabrikker, Fabrik A i Grønne-gade (øverst) og Fabrik B i engene ved Flegborg, der omkring 1906 så ud som på billederne her, hvor de enkelte bygninger nemt kan identificeres ud fra planerne forrige side.

Fra H. Boesgård: Vejle. (De danske byerhverv i tekst og billeder, Jylland, Vejle, 1907), s. 14–15.

administrationsafdeling, der i 1921 havde et funktionærpersonale på 53. Tilsvarende var fabriksarealet vokset, således at grundarealet i 1926 udgjorde 24.650 m², hvoraf godt halvdelen var bebygget med et- og toetages bygninger, omfattende i alt 324 rum med værksteder, lagerlokaler, kontorlokaler m.m., tilsammen på i alt godt 20.000 m² etageareal. Mens man i de første år støbte ca. hver 10. dag og på årsbasis nedsmeltede 4,5 ton jern med en produktion på 150 ovne og komfurer, så støbte man i 1906 ved daglige støbninger 3.000 tons gods og producerede 25.000 ovne og komfurer, foruden bygningsstøbegods, centralvarmeanlæg m.m., og i 1921 var den årlige nedsmeltning godt 4.000 tons jern. Typisk var fabrikherren allerede fra 1890'erne byens største skatteyder, langt forud for byens tidligere helt dominerende købmænd.

Den økonomiske baggrund for den store Vejle-virksomhed var som fabrikkerne selv et typisk udslag af den nye industrialisme: det hastige byggeri i byerne efterspurgte praktiske og billige, industrielt producerede støbejernskakkelovne og komfurer, og industri og landbrug efterspurgte støbejernsvinduer og forskelligt maskingods. Som et karakteristisk træk for den nye tid specialiserede Hess sig efter få års forløb, opgav fabrikationen af landbrugsmaskiner og koncentrerede sig om kakkelovne, komfurer og bygningsstøbegods. Det var her af væsentlig betydning for afsætningen af produktionen, at Hess på flere måder kunne videreudvikle kakkelovnen med henblik på en bedre udnyttelse af det stadig mere udbredte importerede brændsel, tørv og brænde. Gennem udvikling af magasinovne, dobbelte skærm- eller søjleovne og røgforbrænderovnen skabte Hess produkter, der blev efterspurgt ikke blot i hele Danmark, men også i udlandet.

Da virksomheden startede i 1876, var det i gamle bindingsværksbygninger i Grønnegade. De omformedes vel en del med tiden, fik betydelige udvidelser muliggjort gennem opkøb af seks nabogrunde, og ændredes især efter en brand i 1894; men anlægget forblev upraktisk, med skiftende etageniveauer og indeklemt mellem eksisterende bebyggelse. Da den nye fabrik blev anlagt ude i engene, kunne man skabe ideelle forhold, med bygninger, der lå hensigtsmæssigt i forhold til hinanden, således at man kunne få en rationel produktionsgang, hvor råjernet blev taget under behandling i den ene ende og i forskellige produktionstrin førtes fra værksted til værksted, fra maskine til maskine, for endelig at stå færdigbearbejdet i den anden ende. Den ny fabrik var

Før industrialiseringen.

Det gamle jernstøberi i Grønnegade, hvor C. M. Hess i 1876 begyndte sin virksomhed. Da han købte jernstøberiet, var der kun få, mere eller mindre forældede maskiner, og der var ingen dampmaskiner, blot en gammel hestegang.

Fra H. Boesgård: Vejle. (De danske byerhverv i tekst og billeder, Jylland, Vejle, 1907), s. 13.

placeret på en meget stor grund, så man på forskellige tidspunkter kunne udvide, således 1912–14 med et nyt stort moderne støberi, da det største i landet, vest for det gamle.

I fabrikernes produktion var støberiet den centrale afdeling (se nr. 1 på planerne). Fra oplagspladserne førtes råjern og gammel jern (b og c) med elevator op i smelteovnene (2), hvor cinders og jern lå i vekslende lag. Det smeltede metal flød ud forneden i en fastmuret beholder og løb herfra ud i arbejdernes støbeskeer og forme. Formene tegnedes som modeller på tegnestuen (19) og blev bygget op i træ på billedhugger-,

Det ca. 1.000 m² store støberi på fabrikken i engene omkring 1906.
Fra H. Boesgård: Vejle. (De danske byerhverv i tekst og billeder, Jylland, Vejle, 1907), s. 16.

modelsnedker- og billedskærværkstederne (12), hvorefter de gik til modelkammeret (4); herfra hentedes modellerne og blev overført i jern og ciseleret, således at de kunne afgive de egentlige forme i støbesandet. Efter at jernet var støbt i disse forme, der var omgivet af formkasser (a) og eventuelt forsynet med lerkerner, tørret i tørreovnsbygningen (3), blev godset i renseriet (6) rensat for sand ved hjælp af sandstråleblæser og slebet på roterende smergelskiver, der ligesom alle de øvrige maskiner blev drevet af dampmaskine (15–16), fra 1914 af elektricitet. Efter rensningen sorteredes godset og fordeltes til sortélagrene, hvorfra de mindre stykker gik til sliberi (9) og polerværksted (10) eller drejerværksted (13) og enkelte stykker til forniklingsanstalten (14) og efterpoleeringsværkstedet. Til sidst mødtes alle de forskellige dele fra de forskellige værksteder og lagre i beslagværkstederne (7), hvor stykkerne passedes til, og ovne og andet støbegods blev stillet sammen. Til allersidst kom behandlingen i pudsekammeret (11), hvorefter varerne kunne gå på lager (17) eller ud til forhandlerne.

Samtidig med oprettelsen af den nye fabrik var der sket en rationel opdeling af produktionen, således at man i den gamle fabrik koncentrerede sig om produktionen af runde ovne, idet man tillige her havde kontor- og udstillingslokaler og tegnestue, mens den nye fabrik tog sig af fremstillingen af alle flade ovne, komfurer og bygningsgods.

Det store antal arbejdere, som den nye storvirksomhed krævede, var noget nyt, meget typisk for industrialismen, og karakteristisk var også fabrikherrens fra den gamle tid arvede patriarkalske holdning til de mange medarbejdere. Denne holdning viser sig i fabrikherrens oprettelse af en sygekasse og af et alderdomshjem for veltjente arbejdere, i skikken – mens fabrikken endnu var mindre – med den årlige skovtur for hele personalet og i afholdelsen af store fester ved fabrikejerens guldbryllup og virksomhedens jubilæer, således ved 25 års jubilæet i 1901 med middag for familie, venner og forretningsforbindelser og byens honoratiores på Hotel Royal og for funktionærer og arbejdere med koner i Vejle Teater og med fakkeltog gennem byen til Rådhus-torvet, hvor fabrikherren med familie stående på Hotel Royals balkon blev hyldet. Den patriarkalske holdning viste sig også i fabrikherrens interesse for jubilæer blandt de ansatte; ved 50 års jubilæet i 1926 kunne man opgøre, at hele 65 medarbejdere da havde været tilknyttet fabrikerne i over 25 år, 29 i over 30 år og tre i over 40 år, og man så endnu tydeligt den gamle førindustrielle tids nære forhold mellem arbejdsgiver og arbejder.

Litteratur.

- H. Boesgård: Vejle. (De danske byerhverv i tekst og billeder, Jylland, Vejle, 1907), s. 12–17.
Andr. K. Jensen (red.): Danske byer og deres mænd, 6, Vejle by, 1916, s. 49–50.
Dansk storhandel og industri, ca. 1920, s. 129D–133D (C. M. Hess' Jernstøberi).
Bering Liisberg: C. M. Hess gennem 50 år. Blade af ildens og opvarmningens historie, 1926.
C. V. Petersen m.fl.: Vejle bys historie, 1927, s. 170, 177, 338, 351, 360–62, 369, 373–74.
C. M. Hess' Fabrikker A/S, Vejle, (pjece) ca. 1935.
Universal-katalog over ovne, kaminer, komfurer m.v. fra C. M. Hess' Fabrikker A/S, Vejle, 1876–1900, 1901–1925, 1926–1950, 1950.
Th. Thaulow: Fabrikejer C. M. Hess og hans slægt, 1951.
Edward C. J. Wolf: Kakkellovn og stil. C. M. Hess 75 år, 1951.
Axel Rude: Billeder fra det gamle Vejle. Samlet og beskrevet af –, 1977, s. 235, 244–46, 274.

M/F Korsør – hugget op

af Jørgen Sestoft

I sidste nummer af Fabrik og Bolig omtalte vi initiativet til bevaring af motorfærgeren Korsør som museum for Storebæltsoverfarten. Sagen er endt med at færgeren er afhændet til en spansk ophugger for 540.000 kr., mens bevaringsforeningen, hvis grundlag ikke længere eksisterer, agter at opløse sig selv. Som en af de sidste gerninger har foreningen i marts udsendt en folder, hvori redningsaktionens sidste faser gennemgås. Her redegøres for de forhindringer initiativet har mødt. Nu da resultatet er gjort op, kan nogle af disse have principiel interesse.

Det viser sig, at trafikministeren har været velvilligt indstillet over for bevaringen, men da salg af færgeren under markedsverdi indebar en afvigelse fra praksis, måtte sagen forelægges finansudvalget. Også her kunne en positiv indstilling formodes, bl.a. har en prøvetid på to år været på tale i hvilken foreningen skulle tilvejebringe det økonomiske grundlag for færgens bevaring.

Forelæggelsen for finansudvalget faldt dog bort på grund af manglende støtte fra kulturministeren, der henholdt sig til en udtalelse fra Statens museumsnævn, og dermed var kun tilbage at sælge færgeren for højeste bud.

Det er klart, at bevaring af skibe, såvel som tekniske anlæg og maskiner, ligger i yderkanten af museumsnævnets arbejdsområde, og muligvis også dets kompetence. Korsør-sagen kan nu desværre komme til at danne præcedens for lignende sager.

Skulle der være noget positivt i dette lærestykke, måtte det være, at der ikke for fremtiden vil kunne ytres nogen tvivl om den sagsbehandling og sagkundskab, kulturministerens udtalelser hviler på.

M/F Korsør. Promenadedæk styrbords side, set agterfra.

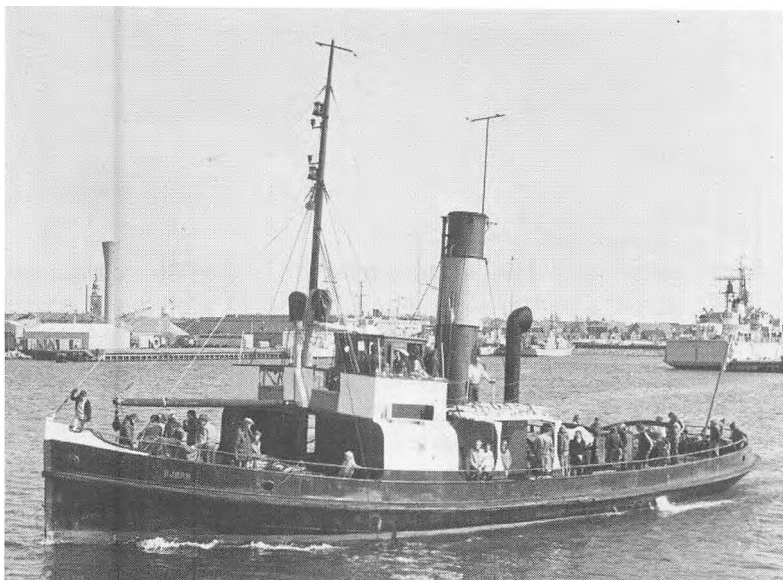
Som tiden går, vil der skulle tages stilling til flere og flere bevaringsobjekter, der stammer fra vores industrielle fortid, men det er endnu ikke helt *comme-il-faut* at betragte disse objekter som kulturprodukter. En nødvendig forudsætning er i hvert fald, at kulturministeren betjener sig af kvalificerede rådgivere på dette – i forhold til hævdvunden museumspraksis – endnu fremmedartede felt.

Sammen med M/F Korsør gik også planerne til et museum for Storebæltsoverfarten tabt – i hvert fald indtil videre. Den næste generation af færger eksisterer endnu, men deres tid er ved at være inde. Det drejer sig om Storebælt (1939), Fyn (1947) og tidl. Dronning Ingrid (1951).

s/s Bjørn – bevaret

Foreningen til Gamle Skibes Bevarelse, der i forvejen har kystdampskibet Skjælskør, har for et symbolsk beløb overtaget s/s Bjørn (135 BRT) fra Randers kommune. Skibet, der er bygget 1908 i Bremerhaven, har til det sidste fungeret som bugserbåd og isbryder i Randers Fjord, men den lange tjenestetid til trods er det i det store og hele uændret siden det blev bygget. Således er den originale tregangs-dampmaskine bevaret, mens kedelanlægget for 30 år siden blev ombygget til oliefyring.

Der er ikke ét for mange blandt de skibe, der her i landet er bevaret for eftertiden, og Bjørn måtte ganske enkelt bevares. Hvis bevaringsplanlægning havde været mulig, da dampskibenes tal blev decimeret, kunne det nok have været rimeligt at prioritere bevaringen af danskbyggede skibe højt. Det er for sent nu. Det er iøvrigt med tilfredshed man kan se s/s Bjørn i hænderne på en forening, der rummer stor håndværksmæssig kompetence og indsigt i skibs- og maskinteknik.

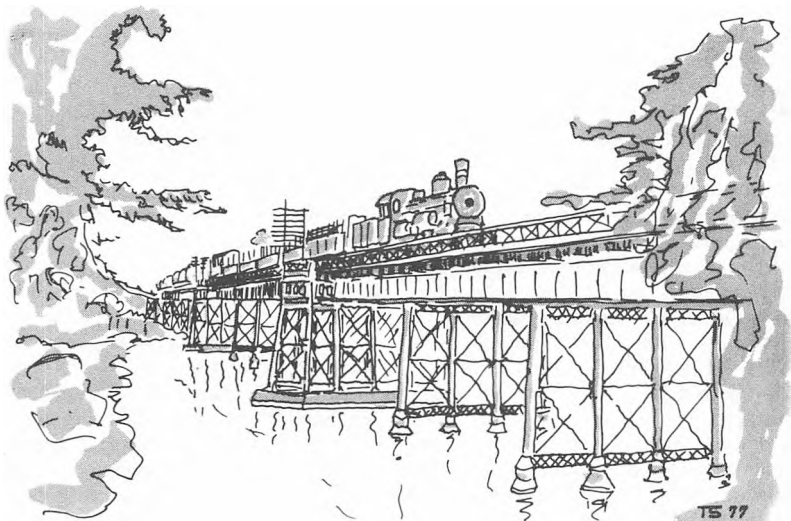

Strandmøllebroen skal nu rives ned

Forsøg på at redde den gamle Strandmøllebro gennem en fredning er slået fejl. Nedrivningen af broen udbydes nu i licitation. Derved forsvinder et bygningsværk, som mange teknikere mener har ingeniørhistorisk værdi.

I forbindelse med projekteringen af den nye bro, som Kystbanen nu kører over, afsagde fredningsnævnet i 1976 en kendelse om, at det var en forudsætning for tilladelsen til den nye bro, at den gamle blev fjernet.

DSB, som skal finansiere nedrivningen, har tilbudt Danmarks tekniske Museum i Helsingør, at man vederlagsfrit kan modtage de brodele, man måtte ønske at bevare. Dette kommer til at indgå i licitationsmaterialet, så man kan sikre, at museet ikke får udgifter, hvis man vil modtage brodele.

Undersøgelser

Bygningshåndværkere i Slagelse 1900–1940

Formålet med dette projekt er at undersøge karakteren af og ændringerne i bygningshåndværkeres situation i en dansk provinsby i tiden fra 1900 til 1940. På trods af at bygningshåndværkerne har udgjort en betydningsfuld del af den danske arbejderklasse, ved man meget lidt om deres daglige tilværelse.

Undersøgelsen i Slagelse er koncentreret om murere, tømrere, bygningssnedkere og elektrikere. Disse fag er beskæftigelsesmæssigt dominerende inden for byggebranchen, og de gennemgår en forskellig udvikling i perioden. Derved er der sket forskydninger mellem fagene og inden for de enkelte fag, så de langsomt har ændret indhold. Det er også indtrykket, at der er sket forandringer i det indbyrdes forhold mellem arbejderne og i forholdet mellem svend og mester.

Den væsentligste kilde er bredt anlagte interviews med bygningshåndværkerne selv. Hele deres livsløb såvel privat som arbejdsmæssigt inddrages, men hovedvægten vil blive lagt på tilværelsen på arbejdspladserne efter læretidens begyndelse. Med udgangspunkt i håndværkernes egne erfaringer undersøges rekrutteringen til faget, læretiden, arbejdsprocesserne, forholdet til kolleger og arbejdsgivere, den faglige mobilitet, den faglige organisering og den sociale mobilitet. Arbejdet i Slagelse vil foregå i tæt samarbejde med de berørte fagforeninger og de interviewede håndværkere.

Sideløbende med denne undersøgelse indsamles skrevne erindringer gennem en spørgelisteindsamling, som henvender sig til bygningshåndværkere over hele landet.

Det sker gennem Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser i Brede.

Projektet finansieres af Statens samfundsvidenskabelige og humanistiske forskningsråd og Kulturministeriet. Det udføres fra Institut for økonomisk historie, KUA, og er påbegyndt 1. juli 1981.

Carl Erik Andresen

Socialdemokratiet og arbejdernes boligforhold i København 1870–1914

Formålet med undersøgelsen er at indkredse og vurdere Socialdemokratiets holdning til og konkrete politik over for de alvorlige boligproblemer, der rejste sig for arbejderklassen under det industrielle (kapitalistiske) gennembrud i København i perioden fra 1870'erne og frem til 1. verdenskrig. Hvorledes opfattede Socialdemokratiet boligproblemet, hvordan prioriteredes dette problem inden for partiet og i agitationen, og hvilke konkrete boligpolitiske initiativer og resultater stod Socialdemokratiet for i perioden?

Undersøgelsen hviler på et større materiale, hvis hovedgrupper er den officielle statistik, Rigsdagstidende, Københavns Borgerrepræsentanters Forhandlinger, artikler i Socialdemokraten, materiale fra Socialdemokratiets partiorganisationer og forskellige indlæg i den offentlige debat.

Som et hovedresultat argumenteres for, at Socialdemokratiet i partiorganisationen, agitationen og i sin politisk periode igen prioriterede arbejdernes boligforhold

højt. Partiet opfattede de alvorlige boligproblemer som en direkte følge af den kapitalistiske produktionsmåde og en bevidst manglende offentlig styring. De forskellige byggeforeninger som f.eks. Arbejdernes Byggeforeninger opfattede partiet ikke som et realistisk alternativ til det private byggeri af arbejderboliger.

Partiets hovedkrav var perioden igennem etablering af kommunale arbejderboliger. Et sådant byggeri skulle navnlig iværksættes i perioder med bolig- og beskæftigelsesmangel. Derudover stillede partiet forventninger til en øget offentlig støtte til de efter 1912 aktive almennyttige sociale boligselskaber som f.eks. Arbejdernes Andels-Boligforening og Grøndalsvænge. Endelig krævede partiet en mere aktiv offentlig styring af boligbebyggelsens fysiske udformning.

Den statslige og kommunale boligpolitik var fra 1850'erne til 1880'erne præget af de herskende liberalistiske anskuelser, hvorefter det offentlige i så ringe grad som muligt skulle gribe regulerende ind over for det private boligbyggeri. Denne politik søgte partiet konkret at ændre, efter at det i 1884 var blevet repræsenteret i Rigsdagen og fra 1893 desuden i kommunalbestyrelsen i København. Socialdemokratiets krav om en stærkere offentlig styring og iværksættelse af kommunalt boligbyggeri støttede imidlertid på modstand såvel i Rigsdagen som i kommunalbestyrelsen. Det beskedne resultat af partiets lovgivningsudspil på dette område blev en boligstøttelovgivning (1887–1914), hvor kommunen formelt anerkendtes som låntager til statslån til boligbyggeri, men hvor lovens beskedne lånesummer kun udnyttedes af en del af de omkring 1900 aktive kooperative byggeforeninger. Da de Radikale fastholdt deres modstand mod kommunalt boligbyggeri, var Socialdemokratiet ikke i stand til at udmønte partiets voksende styrke i Borgerrepræsentationen i en ændret politik på dette område.

Derimod lykkedes det for Socialdemokratiet i samarbejde med de radikale, dele af

Højre og den liberale gruppe at få gennemført en mere aktiv kommunal boligpolitik på to andre områder. Fra midten af 1890'erne fik kommunen ved jordoverdragelser og køb herredømme over betragtelige arealer, og en del af disse jorde solgtes i årene 1913–1915 på fordelagtige vilkår til de nye almennyttige boligselskaber. Desuden søgte kommunen i voksende omfang at sikre en mere åben og ensartet bebyggelse ved detaljerede bebyggelsesplaner i forbindelse med udlæggelsen af private og navnlig kommunale grunde til bebyggelse.

Henning Bro

Industriens finansiering i perioden 1840–1914

Undersøgelsen er en prisopgave i historie ved Københavns Universitet. Det er opgavens formål at klarlægge tendenser i den *kapitaldannelse*, som finder sted i de industrielle virksomheder i perioden 1840–1914. Endvidere belyses *finansieringen* af det indsatte kapitalapparat nærmere, idet den investerede kapitals form og oprindelse undersøges.

Undersøgelsen er foretaget med et *mikroøkonomisk* udgangspunkt, idet de enkelte industrivirksomheder danner basis for undersøgelsen. Dette udgangspunkt har nødvendiggjort udvælgelsen af 2 industribrancher i den konkrete, empiriske undersøgelse. Det drejer sig om *tobaksindustrien*, der står som repræsentant for en kapitalektensiv industri, mens *jernstøberier* og *maskinfabriker* repræsenterer en kapitalintensiv industri. Udover denne branchemæssige begrænsning er der også foretaget en geografisk, idet kun virksomheder i de ovennævnte brancher, der er beliggende i *hovedstadsområdet*, er medtaget.

Som metodisk udgangspunkt er anvendt et *moderne, driftsøkonomisk begrebsapparat*, hvorfor undersøgelsen endvidere har til formål at afprøve anvendeligheden af

et sådant begrebsapparat i en historisk analyse. Til grund for undersøgelsen ligger en systematisk anvendelse af diverse kildegrupper, såsom brandforsikrings- og tinglæsningsarkivalier, konkursboer, aktieselskabsregnskaber samt internt virksomhedsregnskabsmateriale.

Grundet det valgte, mikroøkonomiske udgangspunkt belyser undersøgelsen en række problemstillinger om industriens finansiering, som ikke er blevet dybtgående behandlet af den hidtidige forskning. Af de væsentligste resultater kan specielt forholdene omkring den indsatte, langfristede fremmedkapital være af almen interesse.

Hvad angår den *institutionelle kreditgivning* understreger undersøgelsen især kreditforeningernes betydning for virksomhedernes låntagning. I hele registreringsperioden 1840–1914 er kreditforeningerne observeret som kreditorer for de undersøgte virksomheder. Dernæst påviser undersøgelsen, at bankerne først fra 1880'erne spiller en væsentlig rolle for den industrielle finansiering. Det skal her bemærkes, at den dominerende bank er Landmandsbanken, hvorimod Privatbanken kun i ganske få tilfælde er registreret som kreditor i de undersøgte brancher. Bankernes betydning for den industrielle finansiering kan især konstateres i forbindelse med stiftelsen af aktieselskaberne i slutningen af 1890'erne og den dermed føl-

gende udstedelse af partialobligationslån. Hvad angår den *private kreditgivning* skal primært understreges handelskapitalens relativt mindre betydning for industrifinansieringen.

Generelt for de undersøgte virksomheder i de 2 brancher kan det konstateres, at virksomhederne i udstrakt grad var *egenfinansieret*. Fremmedkapitalen fandt primært anvendelse i virksomhedernes første år samt i relativt stort omfang i aktieselskaberne. At den langfristede fremmedkapital ikke i større omfang finder anvendelse i virksomhedernes finansiering af de igennem perioden stadigt større investeringer i det indsatte kapitalapparat, giver undersøgelsen af den opnåede *profit* en del af svaret på. I begge brancher er profitten således af en sådan størrelsesorden, at den registrerede vækst i egenkapitalen har kunnet dækkes via en tilbagepløjning af den erhvervede profit.

Undersøgelsen dokumenterer således i en række detailundersøgelser de muligheder, som det valgte driftsøkonomiske begrebsapparat giver, for en analyse af dels samspillet mellem det registrerede finansieringsmønster og det indsatte kapitalapparat, dels de konsekvenser for finansieringen, som de forskellige former for kapitalanvendelse samt ændringer heri medfører.

Peter Bøegh Nielsen

Bogtilbud

Fra Geografisk Selskab har vi modtaget et rabattilbud på Helle Asgaard: Den sønderjyske industris udvikling 1920–1970, 1970. Der gives bl.a. en grundig redegørelse for problemerne med den sønderjyske industris tilpasning til den danske erhvervsstruktur og en gennemgang af de enkelte industribranchers udvikling og geografiske fordeling 1935 og 1968.

Særlig udførligt er jern- og metalindustrien samt teglværkerne behandlet. Alt er illustreret med kort, diagrammer og fotos. Bogen er på 275 s. og koster 38 kr. + 7 kr. i porto og ekspedition, i alt 45 kr. ved henvendelse til Geografisk Selskab, Haraldsgade 68, 2100 København Ø, eller ved indbetaling af 45 kr. på giro 1 05 80 02.

Medarbejdere

Carl Erik Andersen, cand. mag.

Henning Bro, stud. mag., Københavns Universitet.

Ole Degn, cand. mag., arkivar ved Landsarkivet for Sjælland m.m.

Søren Frederiksen, cand. mag.

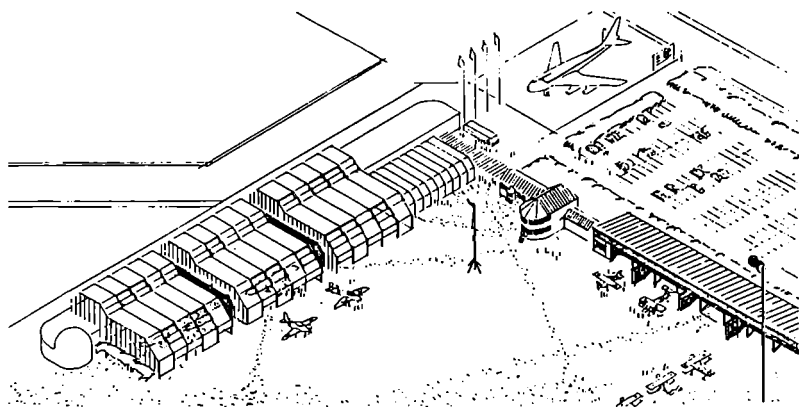
Hannelene Toft Jensen, cand. mag., medarbejder ved projekt Arbejdersmuseum.

Finn Løkkegaard, dr. phil., Institut for historie og samfundskundskab ved Danmarks Lærerhøjskole.

Peter Bøegh Nielsen, stud. mag., Københavns Universitet.

Jørgen Sestoft, arkitekt m.a.a., lektor ved Kunstakademiets Arkitekt-skole.

Danmarks Flyvemuseum

De kommunale museumsbygninger.

Den 12. september 1981 – på 75 års dagen for J. C. Ellehammers første flyvning – blev det første spadestik taget til realisering af Danmarks kommende flyvemuseum på Vestamager nær Bella Centret.

Museumsprojektet forudsætter, at anlægs- og opførelsesudgifter til museets bygninger dækkes ved gaver og tilskud, således at det færdige museum kan afleveres uden byggegæld eller anden låntagning. Museet må være af en sådan kvalitet, at det opnår statsanerkendelse og dermed driftstilskud efter museumslovens regler. Museet dimensioneres til et besøgstal på 250.000 i årligt gennemsnit.

Målsætningen er, at driften kan hvile i sig selv, når den ikke belastes med renter og afdrag samt opnår de lovhjemlede driftstilskud.

Anlægsudgifterne forudsættes at skulle holdes på 13 mill. kr. i 1981-priser, eksklusiv moms. For dette beløb kan første trin af Danmarks Flyvemuseum etableres, så der bliver tale om et anlæg i international klasse svarende til det behov, der foreligger og til beliggenheden i Danmarks hovedstad.

Museet kan fremvise en eksklusiv samling af historiske fly, motorer og andre genstande, der belyser udviklingen fra Ellehammers første flyvning på øen Lindholm til SAS verdensomspændende rutenet og Flyvevåbnets F-16 jager af i dag.

Museet bliver et arbejdende museum, hvor publikum kan følge bevaringsarbejdet på nært hold. Museet skal også rumme et fly-studie-center med bibliotek, arkiv (herunder stemmearkiv) og dokumentationsfunktion.